

Til tygh oc witnessbyrd

En undersøgelse af substantivvariation i folkesproglige diplomer fra middelalderens Danmark

Af Sebastian Møller Bak

This article examines the clause of corroboration in medieval charters from Denmark written in Danish and Low German from the fourteenth century and the first half of the fifteenth century by mapping out the different ways in which the clause of corroboration is formed in the vernacular charters. More specifically, the analysis focuses on the lexical variation of nouns in the specific type of corroboration which is made up of a prepositional phrase in the beginning of the clause of corroboration. The results of this analysis are used in a discussion on the standardization of written Danish and foreign influence on written Danish during the late medieval period.

Finally, the results of a sample survey on the lexical variation of nouns in vernacular charters from the second half of the fifteenth century are presented in order to illustrate the later development within the area of lexical variation of nouns at the end of the fifteenth century.

1. Indledning¹

1.1. Undersøgelsens emne og formål

Diplomsproget i middelalderens Danmark var som udgangspunkt latin. I 1300-tallet begyndte man imidlertid også at udstede diplomer på folkesprogene middelnedertysk (mnty.) og gammeldansk (glda.). Overgangen fra latin til folkesprog i diplomerne foregik ikke abrupt. Igennem hele 1300-tallet brugtes primært latin i diplomerne. I første halvdel af 1300-tallet begyndte man at udstede diplomer på mnty., og i anden halvdel af 1300-tallet begyndte man at udstede diplomer på glda. Fra 1390'erne og frem steg mængden af folkesproglige diplomer ganske betydeligt, uden at det dog kan siges, at det ene folkesprog blev foretrukket frem for det andet. Først efter år 1425 blev glda. det foretrukne sprog i diplomer udstedt

¹ Denne artikel bygger på forskning betalt af Carlsbergfondet, som hermed bringes en stor tak. Desuden skal den anonyme fagfællebedømmer have stor tak for de frugtbare kommentarer til en tidligere version af denne artikel.

i Danmark (se nærmere herom Seip 1958: sp. 92; Knudsen 2018: 121). Der har imidlertid været uenighed blandt sproghistorikere om, hvorfor man begyndte at skrive diplomer på folkesprog i Danmark, og denne forskningsdiskussion er endnu uafsluttet. Denne artikel leverer et beskedent bidrag til udforskningen af overgangen til folkesprog i 1300- og 1400-tallets Danmark, idet der her fokuseres på udviklinger indenfor ordforrådet i diplomernes bestyrkelsesformel *corroboratio* (CR).

CR ses allerede i de tidligste folkesproglige diplomer fra Danmark, såvel i de mnty. som i de gllda., men temmelig ofte og langt op i 1400-tallet ses det også, at diplomets indholdsdel, ofte kaldet *tekst* (jf. Skautrup 1947: 69; Vogt 2013: 69) eller *kontekst* (jf. Frederiksen 2020: 28), er skrevet på folkesprog, mens bestyrkelsesformlen stadig er på latin (fx *In cuius rei testimonium...*)²

Omsætningen af CR fra latin til folkesprog har antagelig været vanskelig for skriversne, da udformningen af netop denne formel varierer meget i de folkesproglige diplomer. Da CR også optræder hyppigt i både de gllda. og mnty. diplomer fra Danmark, er det således oplagt at undersøge denne formel.

Ved at undersøge CR i såvel de mnty. som i de gllda. diplomer fra Danmark og ved derefter at sammenligne dem med hinanden kan man udtale sig om, hvorvidt folkesprogene har påvirket hinanden. Denne undersøgelse fokuserer specifikt på substantivvariationen i den variant af CR, som er dannet vha. en foranstillet præpositionalforbindelse (præp.-forb.), idet der her ses meget tydelige ligheder mellem det gllda. (1) og mnty. (2) diplomsprog i Danmark, fx:

- (1) Til mere bewaring alle thisse forscrifne stuckes hafuer iac mit incigle (...) hengt for thettæ breff
Til større bevaring af alle disse forskrevne stykker har jeg [hængt] mit segl ... på dette brev. (DD nr. 14060211001)³

2 I den latinske CR optræder næsten altid substantivet *testimonium* »vidnesbyrd/bevidnelse«. Dette substantiv ses i enkelte tilfælde kombineret med udtrykket *evidentia firmior* »fastere vished«, således fx i DD nr. 14150729002: *In cuius rei testimonium et evidenciam firmiorem*. I ganske få tilfælde ses andre substantiver brugt i stedet for *testimonium*, således *evidentia* brugt alene (DD nr. 14230814001: *In cuius rei evidenciam...*), *testatio* »bevidnelse« (DD nr. 14200427001: *In cuius rei testationem...*), *confirmatio* »bekræftelse« (DD nr. 14250203001: *In cuius rei confirmacionem...*) og *signum* »bekendtgørelse/kendetegn« (DD nr. 14300602001: *In cuius rei scotationis signum...*), jf. herom desuden Kunøe (1961: 195-196).

3 Numrene i den digitale version af *Diplomatarium Danicum* er dannet vha. diplomets udstedelsesdato, dvs. år, måned og dag, samt umiddelbart derefter et løbenummer.

- (2) Vnde to groter bewaringe alle desser vorscreuenen stucke so hebbe ik (...) myn inghesegel (...) gehenget laten vor dessen breff
Og til større bevaring af alle disse forskrevne stykker så har jeg ... [ladet hænge] mit segl ... på dette brev. (DD nr. 14110406001)

For at kontekstualisere undersøgelsen vil der i det følgende blive redegjort for 1. den ovenfor nævnte diskussion, 2. den historiske baggrund for etableringen af folkesproglige diplomsprog i Danmark i løbet af 1300-tallet, 3. teoretiske overvejelser vedr. sprogforandring og sprogkontakt, 4. de metodiske overvejelser vedr. variationslingvistiske undersøgelser samt 5. overvejelser vedr. kildematerialet.

1.2. »Hjemligt og fremmed«

Diskussionen om overgangen fra latin til folkesprog i diplomer fra senmiddelalderens Danmark består groft sagt af to positioner. Tilhængerne af den ene position såsom Oluf Nielsen (1882) og Peter Skautrup (1929; 1947) mener, at udviklingen af et glda. diplomsprog skyldtes et ønske hos den danske kongemagt, særligt hos Margrete 1., om at nationalisere skriftkulturen og herved fortrænge de fremmede diplomsprog latin og mnty. Dette ønske skulle være inspireret af udviklingerne inden for skriftkulturen i Norge og Sverige.

Tilhængerne af den anden position, bl.a. Mette Kunø (1961; 1984), Paul Diderichsen (1968) og Anders Bjerrum (1969), mener derimod, at udviklingen af et glda. diplomsprog skal ses som en udløber af en større syd- og centraleuropæisk bevægelse væk fra latin og henimod folkesprog. Tilhængerne af denne position mener, at glda. i høj grad er påvirket af mnty.

Ifølge Nielsen (1882) skete overgangen fra latin og mnty. til glda. ved udstedelsen af diplomer i Danmark under Margrete 1. og Erik af Pommern. Ifølge Nielsen var denne overgang nationalt motiveret:

I Dronning Margretes og Erik af Pommerns Regeringstid foregik en ejendommelig national Bevægelse, idet det danske Sprog fortrængte de fremmede ved Udfærdigelse af offentlige Dokumenter, der hidtil var udstædte på Latin og af og til på Plattydsk, der udgik fra Regeringen selv. (Nielsen 1882: XII)

Ifølge Skautrup (1929: 348) indførtes glda. som diplomsprog af Margrete 1., fordi hun slet og ret nærrede et ønske om det: »[D]et er dronning Mar-

grete, der har ønsket at bringe det danske sprog i anvendelse som diplomsprog«. Ifølge Skautrup (1929: 349) satte Margrete 1. sig derfor personligt for at bryde latinens monopol som diplomsprog: »[D]et var dronning Margrete, som var forkæmperen for indførelse af dansk som diplomsprog«. Ifølge Skautrup (1929: 349) var det helt naturligt for Margrete 1. at indføre dansk som diplomsprog, fordi norsk på Margrete 1.s tid allerede i lang tid havde været diplomsprog i Norge, og fordi svensk også var blevet diplomsprog i Sverige i Margrete 1.s tid. Hertil antyder Skautrup i en fodnote, at Margrete 1.s glda. diplomsprog kunne være kopieret efter eller påvirket af norsk og svensk diplomstil (jf. desuden Skautrup 1929: 342): »Hvorvidt selve stilen i dansk kan være kopieret efter eller påvirket af norsk (og svensk) diplomstil er et spørgsmål, som vilde være en undersøgelse værd. Der er måske ting, der kunde tydes således« (Skautrup 1947: 30).

Skautrup (1947: 28ff.) gentager tesen om, at overgangen fra latin til glda. i diplomerne var styret af en bevidst stræben efter at fremhjelpe det danske sprog under Margrete 1., om end der nu er mindre fokus på personen Margrete 1.: »[Æ]ndringen [fra latin til glda. diplomsprog, SMB.] skyldes først og fremmest centralstyrelsen, dronning Margrete eller nærstående kredse, som målbevidst synes at have givet eksemplet til efterfølgelse.« (Skautrup 1947: 29) Skautrup (1947: 30) antyder også, at inspirationen til indførelsen af glda. som nationalt diplomsprog kunne være hentet fra Norge og Sverige. Dog ses der hos Skautrup (1947) en holdningsændring i denne sag, for nu finder Skautrup det »naturligst« at tænke sig, at der er sket en påvirkning fra norsk og svensk diplomstil: »Hvorfra tilskyndelsen til dette sprogsifte i sidste instans er hentet, kan vel ikke sikkert afgøres, men det synes dog naturligt ud fra de givne forhold at tænke sig, at her foreligger nordisk påvirkning« (Skautrup 1947: 30).

Først i 1960'erne ses forsøg på at imødegå de ovenfor nævnte teser. Kunøe (1961: 190ff.), som undersøger formlerne i de glda. diplomer udfærdiget i det kongelige kancelli under Margrete 1. til og med år 1406, påviser, at valget mellem sprogene latin, mnty. og glda. først og fremmest er modtagerbestemt (jf. desuden Kunøe 1984: 15). Derudover påviser Kunøe, at formlerne i de glda. diplomer fra Margrete 1.s kancelli var kalkeret over mnty. formler, hvilket ifølge Kunøe (1961) sandsynliggør, at inspirationen til et glda. diplomsprog lige så vel kunne stamme fra mnty. diplomstil:

Selvfølgelig er det muligt, at danske brevudfærdigere uafhængigt af de nedertyske er nået frem til at oversætte latinske formler til samme ordlyd, som anvendes i de nedertyske breve, men det må på

forhånd synes usandsynligt, at det ikke skulle være resultat af en påvirkning [fra mnty. diplomstil, SMB.], når man betænker, hvilken dominerende stilling det nedertyske skriftsprog havde i Danmark fra 1325 og cirka 100 år frem. (Kunøe 1961: 205)

Også Diderichsen (1968: 101) er kritisk over for Skautrups tese om den bevidste stræben efter at fremhjelpe det danske sprog under Margrete I.: »Når man i Sverrig og Danmark på denne tid går over til at skrive diplomer på modersmålet beror det sikkert på indflydelse fra Nordtyskland.« Årsagen hertil skulle ifølge Diderichsen være, at visse nye adelslægter, som var indvandret fra Tyskland, hverken beherskede latin eller glda.

Bjerrum (1969) ser overgangen til folkesproglige diplomer i Danmark og Sverige i et større europæisk perspektiv (jf. desuden Knudsen 2018: 121; Frederiksen 2020: 26-27):

Vi kan anskue overgangen til folkesproget i Danmark og Sverige som en udløber af en europæisk bevægelse, der begynder i Norditalien i slutningen af 12. århundrede, fortsætter i Frankrig og Tyskland i det 13. århundrede, når til Østersøegnene ca. 1300, fortsætter i Danmark ca. 1325 og i Sverige ca. 1343 (Sverige får nederty. diplomer samtidig med svenske). (Bjerrum 1969: 256-257)

Desuden betegner Bjerrum (1969: 256) Skautrups distinktion mellem de fremmede sprog latin og mnty. på den ene side og det hjemlige sprog glda. på den anden side som anakronistisk. Ifølge Bjerrum må der til gengæld skelnes mellem på den ene side latin og på den anden side folkesprog, dvs. glda. og mnty. Spørgsmålet om påvirkningen af glda. diplomsprog fra svensk og norsk berøres også, idet Bjerrum foreslår en tidlig og geografisk differentiering, så der for det skånsk-hallandske diplommateriale mht. de tidligste adelsbreve fra 1360-1380'erne meget vel kan foreligge påvirkning fra svensk (Bjerrum 1969: 257-258), mens dette ifølge Bjerrum ikke er tilfældet for de glda. kancellibreve.

Man kunne her indvende, at de netop nævnte kritikere af Skautrup burde have skelnet skarpere mellem på den ene side spørgsmålet om valget af diplomsprog, dvs. latin vs. folkesprog, og på den anden side spørgsmålet om påvirkning af et sprog fra et andet sprog, dvs. påvirkning af glda. fra mnty. Således beskæftiger Skautrup (1929) sig primært med spørgsmålet om valget af diplomsprog og ikke med, om den lingvistiske form, herun-

der ordforrådet, var præget af en national bevægelse. Imidlertid kæder Skautrup (1947: 35, 102ff.) selv diskussionen om overgangen fra latin til folkesprog sammen med spørgsmålet om ordforrådet, herunder særligt mnty. låneord i gl. Sålendes afslutter Skautrup (1947: 35) sit afsnit om brugen af mnty. i Danmark med en påpegnings af den store betydning for det gl. ordforråd, som brugen af mnty. i Danmark havde:

Dette møde mellem dansk og tysk satte sine blivende spor i begge sprog, men unægtelig med vidt forskellige resultater, der tydeligt viser, hvor det kulturelle førerskab lå. Medens plattysken fra dansk kun optog et mindre antal låneord (...), var lånene (enkeltord såvel som orddannelseselementer) fra middelnedertysk til dansk så omfattende, at næppe noget tidsrum før eller senere kan vise magen til vækst ved tilegnelse af fremmedsprogligt stof. (Skautrup 1947: 35).

Som et eksempel på den mnty. påvirkning af gl. diplomsprog nævner Skautrup (1947: 109) substantivet »*tyghe*, vidnesbyrd«. Når Skautrup (1947) således selv sammenkæder diskussionen om valget af diplomsprog med diskussionen om det gl. diplomsprogs lingvistiske form, herunder ordforrådet, synes det heller ikke uberettiget, at kritikerne også gør det.

1.3. Den historiske baggrund

Forholdet mellem sprogene gl. og mnty. i middelalderens Danmark er efterhånden blevet behandlet i ganske mange oversigtsværker og forskningsartikler (jf. fx Winge 1992: 33ff.; Rambø 2010: 197ff.; Pedersen 2012: 146; Bak 2014: 22-31; Winge 2018: 401-407; Winge 2021: 221-224). Kontakten mellem gl. og mnty. skyldes som udgangspunkt interaktion mellem handlende i Danmark. Allerede i vikingetiden var der kontakt mellem olddansk og oldsaksisk, fx i handelsknudepunktet Hedeby (jf. Jensen 2004: 431; Hybel 2011: 156). I 1100-tallet begyndte en omfattende migration til Danmark fra de tysktalende områder (jf. fx Winge 2021: 221). Denne migration intensiveredes herefter, bl.a. grundet etableringen af Hanseforbundet. Handelen kom til at foregå mellem danske og hanseater i handelsbyerne langs de danske kyster og på de store sildemarkeder i Øresund (jf. fx Winge 2009: 1-2; Rambø 2010: 199; Nedkvitne 2012: 27; Hybel & Poulsen 2013: 137-138).

En stor del af den tidligere forskning har kun haft fokus på mnty. brugt som handelssprog i Danmark, hvorfor særligt forholdet mellem danske og hanseatiske købmænd står centralt i forskningen (jf. fx Dahlberg 1956: 195; Winge 1999: 326; Rambø 2010: 199-200; Pedersen 2012: 146; Poulsen 2013: 32ff.; Winge 2021: 221). Herved er det forhold blevet negligeret, at udbredelsen af mnty. i Danmark også var knyttet til magt-politiske og økonomiske forhold internt i Danmark, som knytter sig til den store indvandring af adelige fra først Holsten og siden Mecklenburg og Pommern fra 1200-tallet til begyndelsen af 1400-tallet. Allerede i 1200-tallet indvandrede holstenske adelsslægter til Sønderjylland (jf. fx Christensen 1938: 49; Gregersen 1974: 66ff.; Albrechtsen 1974: 83ff.; 1996: 75; Hybel & Poulsen 2013: 139). Fra omkring 1300 var indvandringen af adelsslægter fra Holsten rettet mod hele Danmark, og i 1330'erne, dvs. under det såkaldte *Holstenervælde*, var så godt som alle kendte slotshovedsmænd i Danmark holstenerne (jf. Christensen 1938: 49; Hørby 1989: 195; Hybel & Poulsen 2013: 139). Særligt det forhold, at den holstenske greve Gerhard 3. af økonomiske årsager var nødsaget til at pantsætte de besiddelser i Danmark, som han selv havde fået i pant af den danske konge, til andre holstenske stormænd, bidrog til indvandringen af holstenske adelige til Danmark (jf. fx Hammel-Kiesow & Pelc 1996: 118). Således opstod der i 1330'erne et sindrigt system af holstenske pant- og underpanthavere på dansk jord (fx Albrechtsen 1974: 105; Lerdam 1996: 27; Poulsen 2008: 132-133). Efter Holstenervældets afvikling forblev en stor del af holstenerne i Danmark (Gregersen 1974: 73, 79). Desuden suppleredes indvandringen fra Holsten fra midten af 1300-tallet af en indvandring af adelsslægter fra Mecklenburg og Pommern (fx Lerdam 1996: 28). Ifølge Christensen (1938: 50) og Lerdam (1996: 28) lader det til, at de danske magthavere i denne periode, nemlig Valdemar Atterdag og Margrete 1., bevidst hentede mecklenburgske og pommerske adelsslægter til Danmark, idet Valdemar Atterdag og Margrete 1. grundet deres modsætningsforhold dels til den danske adel, dels til den holstenske adel i Danmark nemmere kunne styre landet vha. importerede embedsfolk uden lokal tilknytning.

I begyndelsen af 1400-tallet aftog indvandringen fra Nordtyskland betydeligt, hvilket imidlertid ikke indebar, at de allerede indvandrede adelsslægter udvandrede igen, og selv under Erik af Pommern knyttedes betydningsfulde nordtyske adelsslægter, fx *Rønnow*, *Krummedige* og *Hardenberg*, til den danske centraladministration (Christensen 1938: 50; Lerdam 1996: 28).

Det må nødvendigvis undre, at den netop omtalte indvandring af nordtyske adelsslægter til Danmark fra 1200-tallet frem til begyndelsen af 1400-tallet ikke er blevet behandlet grundigere inden for sproghistorieforskningen. Enkelte forskere har ganske vist været opmærksomme på, at den holstenske indvandring havde en meget stor betydning for den sproghistoriske udvikling i Danmark, herunder Winge (1989: 106-107; 1992: 38-39) og Braunmüller & Diercks (1993: 16), men det behandles ikke nærmere af disse. Dog har Bjerrum (1969: 257) også været opmærksom på den omtalte indvandring. Således sætter han netop brugen af mnty. som diplomsprog i Danmark fra 1320'erne i forbindelse med indvandringen af nordtyske adelsslægter til Danmark:

At det første dansksprogede diplom kommer så sent som 1364 må da bero på, at det nedertyske sprog har en stærkere stilling her end i Sverige blandt diplomudstederne og -modtagerne, og dette passer godt med den tyske adels dominans i det 14. århundredes Danmark. (Bjerrum 1969: 257)

Denne forklaringsmulighed forstærkes yderligere af det forhold, at man i Holsten allerede i 1310'erne begyndte at udstede diplomer på mnty. (jf. Bock 1948: 31),⁴ hvorfor man kan formode, at praksissen med at udstede mnty. diplomer blandt holstenere i Danmark fra 1320'erne og frem kan være medbragt til landet.

1.4. Teoretiske overvejelser

Undersøgelsen er primært empirisk baseret, men da den behandler dels overgangen fra latin til folkesprogene glda. og mnty., dels de to folkesprogs indbyrdes forhold, er det nødvendigt at kontekstualisere undersøgelsen inden for en større teoretisk diskussion om sprogforandring, sprogskifte, sprogkontakt, standardisering og sprognorm.

Allerede hos Weinreich, Labov & Herzog (1968: 102ff.) formuleres en teori om sprogforandring. Ifølge denne teori er sprogforandring

4 Som eksempel på et tidligt mnty. diplom fra Holsten kan nævnes et diplom af 2. januar 1312 udstedt af grev Adolf af Holsten og Schauenburg, trykt i P. Hasse (Hrsg.) *Schleswig-Holstein-Lauenburgische Regesten und Urkunden*, bd. 3 (1896), nr. 244, s. 128-129.

betinget af sproglig variation, og man kan således igennem empiriske undersøgelser af konkret sproglig variation kortlægge hele sprogforandringsprocesser. Fænomenet *sprogkontakt* indtager en central plads inden for denne teori. Allerede hos Weinreich (1953) behandles sprogkontakt som en årsag til sprogforandring. Særligt fra 1970'erne og frem ses variationslingvistiske undersøgelser af mnty.-nordiske sprogkontaktfænomener (jf. Ureland 1987: XI-XII). Weinreich (1953) suppleres af Thomason & Kaufman (1988) med deres teori om kontaktinduceret sprogforandring, som også har haft stor betydning for udforskningen af den mnty.-nordiske sprogkontakt. Ifølge Thomason & Kaufmans teori kan man ikke undersøge sprogforandring uden at tage højde for den sociale kontekst, som sproget og dets brugere indgår i: »the history of a language is a function of the history of its speakers, and not an independent phenomenon that can be thoroughly studied without reference to the social context in which it is embedded.« (Thomason & Kaufman 1988: 4) Ifølge Thomason & Kaufman er sprogforandring således både et strukturelt lingvistisk og sociokulturelt fænomen, og sprogforandring kan være betinget af andet end rent sprogstrukturelle forhold. Med Thomason & Kaufman som teoretisk udgangspunkt opstiller Braunmüller & Diercks (1993: 11-13) en liste over hypoteser om både sprogesterne (sociokulturelle) og sproginterne (lingvistiske) faktorer for den kontaktinducerede overførsel (eng. *transfer*) af strukturer fra et sprog til et andet.

Af mulige sprogesterne (socio-kulturelle) faktorer nævner Braunmüller & Diercks (1993: 11-12) følgende: 1. Mnty. var *prestigesprog* i Skandinavien i senmiddelalderen, 2. *de kulturelle forbindelser* mellem Nordtyskland og Skandinavien (den kristne mission, dannelseskulturen, administrationen, udbredelsen af bogtrykket) muliggjorde transfer, 3. *handelsforbindelserne* mellem Nordtyskland og Skandinavien medførte transfer af fagterminologi grundet mere avancerede produktionsmetoder og et mere udviklet finansvæsen, 4. *det nordtyske retsvæsen* fungerede som et *juridisk forbillede* (særligt Lübeck fungerede som juridisk forbillede) i Skandinavien, 5. mnty. som handels- og kommunikationsprog understøttede den begyndende folkesproglige skriftlighed i Danmark og Sverige.

Af mulige sproginterne (lingvistiske) faktorer nævner Braunmüller & Diercks (1993: 12-13) følgende: 1. Det *genetiske slægtskab* mellem mnty. og nordisk (nord.) gjorde transfer mellem sprogene lettere, 2. hhv. mnty. og nord. udviklede sig separat på baggrund af sprogspecifik typologisk

*drift*⁵ hen til en situation, hvor begge sprogs struktur tillod transfer mellem dem, 3. hanseater og skandinaver udviklede lingvistiske regler for den gensidige forståelse grundet strukturelle ligheder mellem sprogene og grundet den økonomiske nødvendighed. Disse regler bundede i fænomenerne *diglossi*, dvs. en tosprogethed i et sprogsamfund, hvor to sprog bruges i adskilte funktioner, *semikommunikation*,⁶ dvs. kommunikation mellem folk, som hver især bruger forskellige sprog, eller *blandingsprog* (eng. *pidgin language*),⁷ dvs. et kommunikationssystem udviklet på baggrund af forskellige sprog i en situation, hvor et fælles sprog ikke eksisterer, 4. hanseater og skandinaver havde ikke brug for at lære fremmedsprog for at kunne handle med hinanden. Kommunikationen mellem dem fungerede, fordi den var baseret på et dialektalt-diatopisk kontinuum mellem mnty. og nord. dialekter,⁸ 5. transfer mellem sprogene var gensidig, 6. de delvise strukturelle ligheder mellem sprogene gjorde importen af leksikale og morfologiske elementer, orddannelsesmønstre og syntaktiske strukturer fra mnty. til nord. lettere, hvorved mnty. drev den topologiske forandring af de nord. sprog frem, 7. transfer mellem mnty. og nord. kunne kun forekomme i en afgrænset periode i løbet af middelalderen. Dette punkt ekspliciteres af Braunmüller (1995: 13) som et *vindue*

5 Der findes inden for sprogvidenskaben ganske mange definitioner af begrebet *drift*. Desværre ekspliciterer Braunmüller & Diercks ikke, hvad de forstår ved dette begreb, men det synes uproblematisk at antage, at der sigtes til den grundlæggende definition, som gives af Sapir (1921: 157ff.), ifølge hvilken *drift* er en ubevidst forandring af et naturligt sprog i en bestemt retning. Således Sapir (1921: 165-166): »The drift of a language is constituted by the unconscious selection on the part of its speakers of those individual variations that are cumulative in some special direction.«

6 Særligt fænomenet *semikommunikation* har været genstand for kontaktlingvistiske undersøgelser (jf. Braunmüller 1989: 25-26; Braunmüller 1995: 18; Braunmüller 1997: 368ff.; Nesse 2002: 30). Hos Braunmüller & Diercks (1993) defineres begrebet *semikommunikation* ikke eksplicit, men Braunmüller (1995: 18) giver følgende definition: »Unter 'Semikommunikation' versteht man, grob gesprochen, die Verständigung mittels der eigenen (Mutter-) Sprache beim Kontakt mit genetisch eng verwandten Sprachen.«

7 Der findes ikke belæg for, at der skulle have eksisteret et sådant mnty.-nordisk pidginsprog. Braunmüller (2000: 66) gør selv opmærksom på dette: »there are no direct or indirect indications for the existence of a commercial pidgin language.«

8 Braunmüller (1995: 18) kalder dette fænomen for *Kodeüberlappung*. Hos Braunmüller (2000: 69) findes følgende uddybning af dette kommunikative forhold: »Hanseatic merchants and their Scandinavian trading partners prefer *not* to learn another foreign language *in toto* but just to learn a few (interdialectal) correspondency rules between MLG and the respective Scandinavian variety, considering these codes as related varieties of their own dialect rather than divergent languages in their own right.«

for sprogforandring. Såvel sproginterne som sprogksterne faktorer har ifølge Braunmüller & Diercks (1993) ikke på et senere tidspunkt tilladt en lignende transfer mellem sprogene.

I forbindelse med behandlingen af *semikommunikation* berører Braunmüller (1995: 19) også spørgsmål vedrørende *standardisering* og *sprog-norm*. Ifølge Braunmüller overlapper det nordnedertyske dialektområde⁹ med Lübeck som centrum, dvs. den nordligste del af det mnty. sprog-område, og Skandinavien hinanden på flere forskellige lingvistiske niveauer, hvorimod det vestfalske dialektområde, dvs. den sydvestlige del af det mnty. sprogområde, og Skandinavien ikke overlapper hinanden. Af denne årsag må nordnedertysk være blevet anset for bedst egnet som kontaktsprog i Skandinavien. Sprogenes strukturelle overlapning muliggør nemlig semikommunikation mellem skandinaver og nordneder-tysk-sprogbrugere. Således må hanseatiske købmænd ifølge Braunmüller (1995: 19) også have været klar over, at nordnedertysk egnede sig bedst som kontaktsprog, hvorfor nordnedertysk kom til at fungere som en form for standardsprog i kommunikationen med skandinaver. Norm-bevidsthed fungerer således hos Braunmüller også som et kriterium for, om en bestemt varietet – i dette tilfælde nordnedertysk – kunne danne forbillede. Desuden mener Braunmüller, at forskellige standardiserings-grader – her forstået som afstanden til nordnedertysk – også har spillet en rolle i forhold til kontakten mellem mnty. og nord., og Braunmüller ser en udvikling over tid fra en tidlig form for kommunikation¹⁰ med en lav standardiseringsgrad til kommunikation senere i middelalderen med højere standardiseringsgrad: »Da die Semikommunikation zumindest zu Zeiten der Kaufmannshanse an die direkte, d.h. mündliche Kommunikation geknüpft war, dürfte auch der Grad der Standardisierung auf beiden Seiten recht niedrig gewesen sein.« (Braunmüller 1995: 20) I sammenhæng hermed opstiller Braunmüller (1995: 14-15) fire mulige scenarier for, hvordan sprogkontakt kan forløbe: 1. Den ene part kan, hvis denne part er i stand til det politisk, kulturelt og/eller økonomisk, påtvinge den

9 De pågældende nordnedertyske dialekter skilles under tiden ad i en *Allland*-gruppe kaldet *Nordniedersächsisch* og en *Neuland*-gruppe kaldet *Ostelbisch*, se nærmere herom Peters (1997: 50).

10 Braunmüller omtaler her perioden fra midten af 1100-tallet til midten af 1200-tallet, i hvilken Hanseforbundet blev etableret. Termen *Kaufmannshanse*, som sigter til det tidlige Hanseforbunds meget løse struktur som en sammenslutning af købmænd, er associeret med denne periode.

anden part et sprog. Dette scenarie fører til, at den anden parts nu udgrænsede sprog enten bliver et substrat eller helt forsvinder, 2. begge parter kan benytte sig af et fremmed *hjælpesprog*, dvs. et sprog som for begge parter er et fremmedsprog,¹¹ 3. man kan forsøge at lære den anden parts sprog så godt som muligt, hvilket under gunstige betingelser kan føre til reel *tosprogethed*, 4. man kan forsøge at forstå den anden part passivt ud fra kendskabet til forskellige varieteter af ens eget sprog, dvs. vha. *semikommunikation*.

Braunmüller (2007) sammenkæder *semikommunikation* med begrebet *receptiv flersprogethed*, eng. *receptive multilingualism*, som er karakteriseret ved, at fx en mnty.-talende person har kunnet forstå en glda.-talende person trods den mnty.-talende persons relativt begrænsede kendskab til glda. Ifølge Braunmüller (2007: 26-27) udføres den receptive flersprogethed bevidst i de tilfælde, hvor to genetisk nært beslægtede sprog indgår i kommunikationen, og hvor sprogbrugerne ikke finder det nødvendigt at lære den anden parts sprog fuldt ud. Heroverfor står *den produktive flersprogethed*, eng. *productive multilingualism*, som ifølge Braunmüller (2007: 30) også fandt sted i Skandinavien i middelalderen. Den produktive flersprogethed er karakteriseret ved, at en person kan tale og forstå mere end ét sprog. Ifølge Braunmüller (2007: 30-31) var den receptive flersprogethed knyttet til uformel ansigt-til-ansigt kommunikation, mens den produktive flersprogethed var knyttet til både formel og uformel kommunikation. Braunmüller (2007: 31) gør opmærksom på, at der i Skandinavien sker en udvikling i løbet af middelalderen fra en kommunikationssituation tidligt i middelalderen præget i høj grad af receptiv flersprogethed til en mere differentieret kommunikationssituation i senmiddelalderen præget både af receptiv og produktiv flersprogethed:

As far as the late Middle Ages and early Modern Times are concerned, one has to be aware of the fact that receptive multilingualism represented only one aspect of multilingualism to be taken into account. Functional diglossia was the default linguistic principle at that time: almost all domains were tied to certain languages, and no one really expected you to master all domains in one and the same language or you to be capable of expressing everything in any language you are familiar with (Braunmüller 2007: 31)

¹¹ Braunmüller (1995:15) nævner, at latin blev brugt som et sådant hjælpesprog i middelalderen.

Fokus i nærværende undersøgelse er på kontakten mellem mnty. og glda. i skriftlige kilder med et meget specialiseret juridisk sprog. Disse to skriftsprog blev udviklet som et redskab for en øvrighed, der hidtil havde betjent sig af latin, til brug inden for samme kongerige. Der er i henhold til Braunmüller (2007) tale om *produktiv flersprogethed*, og man må formode, at det ovennævnte scenarie 3 var gældende i Danmark i senmiddelalderen, delvist i kombination med scenarie 1. Da Braunmüllers teori hidtil primært har fokuseret på den mundtlige sprogkontakt, herunder særligt *semikommunikation* og *receptiv flersprogethed* (scenarie 4), har han ikke beskæftiget sig indgående med den særlige kommunikationssituation, som nærværende undersøgelse behandler. I et forsøg på at indkredse denne situation har det været nødvendigt at supplere med en undersøgelsesmetode, som har vundet hævd inden for udforskningen af mnty. diplomsprog. Denne metode vil blive behandlet i det følgende.

1.5. Metodiske overvejelser

Nærværende undersøgelse er inspireret af forskning skabt inden for paradigmet *historisk variationslingvistik*, som i den germanistiske sprogforskning særligt er forbundet med Mattheier (1984; 1988). Inden for dette paradigme søges sproghistoriske undersøgelser kombineret med metoder fra moderne variations- og sociolingvistik. Som andre variationslingvister anser Mattheier den synkrone tilstedeværelse af variation i historiske tekster som tegn på en igangværende sprogforandring (fx Mattheier 1984: 775ff.). Flere sproghistorikere, som beskæftiger sig med mnty., har tilsluttet sig dette paradigme (jf. Elmentaler 2003; Mähl 2004, 2008; Fischer 2005).

Peters (1987, 1988, 1990) har for systematisk at kunne undersøge variationen i mnty. opstillet et såkaldt *variabelkatalog*. Dette variabelkatalog dækker alle sproglige niveauer med undtagelse af det mnty. navnestof, men hovedvægten ligger på den fonetisk-ortografiske, morfologiske og leksikalske variation. Variabelkataloget danner grundlag for mange undersøgelser af mnty. skriftsprog (se fx Mähl 2004: 12; 2010: 141). Som basis for variabelkataloget benytter Peters (1987: 61) sig af sociolingvistikens definition af *variabel* og *variant*. Her defineres en *variabel* som et lingvistisk element med mindst to forskellige realisationsmuligheder. De pågældende realisationsmuligheder betegnes som *varianter*. Variabelkataloget indeholder et begrænset antal variable kompileret på baggrund af en analyse af diverse mnty.-grammatikker og afhandlinger om

mnty. (jf. Peters 1987: 62). Disse variable fungerer som karakteristiske eksempler for fremtidige undersøgelser (jf. Peters 1987: 61-62). De fleste variable i variabelkataloget befinder sig inden for området *juridisk sprog*, ty. *Amtssprache*, dvs. diplomer, stadsbøger, regninger o.l. Dog kan denne undersøgelse kun indirekte gøre brug af Peters' variabelkatalog, idet variabelkataloget ikke indeholder andre variable fra CR end variabelen 'segl' med varianterne: »*seghel / ingheseghel / inseghel*.« (Peters 1988: 87) Denne undersøgelses variabel, nemlig variabelen 'vidnesbyrd' svarende til det latinske udgangspunkt *testimonium*, er blevet til induktivt under mit arbejde med diplomerne, idet jeg under dette arbejde har kunnet konstatere meget stor variation i forhold til, hvilke substantiver der benyttes til at udtrykke 'vidnesbyrd' i CR. Inspirationen til variabelen 'vidnesbyrd' er hentet i tilsvarende variableksempler i variabelkatalogets 2. del under kategorien *enkelte leksemer* (Peter 1988: 75ff.), hvor flere variable bestående af synonyme substantiver behandles. Denne undersøgelses variabel er sammenlignelig med variabelen 'smerte', som også indeholder flere synonyme substantiver:

In frühen Texten ist noch *sér* belegt. Im ganzen Sprachgebiet sind *drôfnisse*, *bedrôfnisse*, *drôfheit* verbreitet, daneben treten *smerte(n) / smarte(n)* und *wédage* auf. *Rûiwe / rouwe* und *pîne* sind wohl auf den Nordwesten [af det mnty. sprogområde, SMB.] beschränkt. (Peters 1988: 81)

Varianterne er følgende: »*ser / drofnisse / bedrofnisse / drofheit / smerte(n) / wedage / ruwe / rouwe / pine*.« (Peters *ibid.*) Til denne undersøgelse er gjort brug af den såkaldte *chi i anden*-test (χ^2 -testen), som bl.a. beskrives hos Hatch & Farhady (1982: 165ff.) og Mähl (2014: 61-62), ved hvilken man kan afgøre, om en given variation skyldes en tilfældighed eller ej. Her er regnet med et *signifikansniveau*, dvs. den øvre grænse for signifikans, på 5 % og et *tendensniveau*, dvs. den øvre grænse for tendentiell forskel, på 10 % (se desuden Bak 2014: 21). Hvis frekvensforskellene er signifikante, har variationen en anden årsag end tilfældighed, og der må da gives andre forklaringer på variationen. Hvis frekvensforskellene kun er tendentielle, skyldes variationen muligvis andet end tilfældighed, men fortolkningen må betragtes som usikker. I de tilfælde, hvor der er færre end fem belæg i en given kategori, er *Fisher's exact test* (FE-testen) også blevet benyttet, ligeledes med et signifikansniveau på 5 %.

1.6. Kildemateriale

Kildematerialet i denne undersøgelse er diplomer udgivet i *Diplomatarium Danicum* på Det Danske Sprog- og Litteraturselskabs tekstportal: <https://tekstnet.dk/books/dipdan/>

Diplomerne er skrevet på hhv. glda. og mnty. fra 1320'erne til 1430'erne. Der findes mange definitioner af begrebet *diplom*, men her skal blot knyttes an til Frederiksen (2020: 26), hvor et diplom defineres som »den skriftlige udfærdigelse af en retshandel, dvs. en juridisk bindende aftale eller disposition. Dette dokument er gjort retsgyldigt ved særlige formalia, fx besegling eller underskrift.« Herved præciseres dokumentets retslige rolle som en *her-og-nu-realisering* af en retshandel, der desuden virker ind i fremtiden som *juridisk bindende*.

Der er imidlertid mange metodiske problemer forbundet med brugen af middelalderlige diplomer i lingvistiske undersøgelser. Her knyttes an til Fedders (1988), som kortlægger disse problemer. For det første berører Fedders spørgsmålet om kildematerialets homogenitet. Ifølge Fedders (1988: 63) er det et krav til en undersøgelse af førmoderne skriftsprog, at materialet er så ensartet som muligt. Ifølge Fedders er det ikke tilstrækkeligt, at genren, i dette tilfælde diplomgenren, holdes konstant, bl.a. ved at skelne skarpt mellem originaler og afskrifter, idet diplomafskrifter kan være påvirket sprogligt set af afskriveren. Også ud fra et sociologisk aspekt må undersøgelsesmaterialet være homogent. Dette krav er imidlertid vanskeligt at imødekomme med hensyn til diplomer, idet baggrundsinformation – fx i form af biografiske data om skriverne – i de allerfleste tilfælde ikke eksisterer. Et andet problem ved undersøgelser af diplomer er ifølge Fedders (1988: 62), at diplomets skriver kan have udvist sproglig hensyntagen over for modtageren, ty. *Empfängerrücksicht*, for at lette modtagerens forståelse af diplomets indhold.

Til denne undersøgelse er kun benyttet originaler, så spørgsmålet om påvirkning af diplomerne fra samtidige eller senere afskrifter kan helt udelukkes. Dog har det været nødvendigt at analysere materialet i en række kategorier, som integrerer både de sociologiske forhold (udsteders identitet) og de geografiske forhold (udstedelsesstedet).

Der var i middelalderens Danmark mange forskellige diplomudstedere, såvel personer som institutioner. Både kongen, adelige, gejstlige, borgere og bønder udstedte diplomer. Desuden udstedtes diplomer af byer, foreninger såsom gilder og lav samt gejstlige institutioner såsom domkapitler og klostre. I denne undersøgelse er skelnet mellem diplomer udstedt

af fyrster, dvs. danske konger, dronninger og hertuger af Sønderjylland/holstenske grever i Danmark, på den ene side og diplomer udstedt af ikke-fyrstelige, dvs. gejstlige, adelsfolk, bysamfund, borgere og bønder, på den anden side. Hvad angår de geografiske forhold, gælder det for de fyrstelige diplomer, at de er udstedt i hele Danmark. Kongens kancelli bestående af en kansler og et antal skrivere havde for eksempel ikke nogen fast placering, men kancelliet rejste rundt i landet sammen med kongen (jf. hertil Kunøe 1961: 60; Winge 1995: 132). De fyrstelige diplomer er inddelt i følgende grupper: 1. gruppe **KgD** bestående af 96 diplomer udstedt på glda. af danske konger og dronninger, 2. gruppe **KgN** bestående af 105 diplomer udstedt på mnty. af danske konger og dronninger og 3. gruppe **HtN** bestående af 51 diplomer udstedt på mnty. af hertuger af Sønderjylland/holstenske grever i Danmark.

De ikke-fyrstelige diplomer er derimod i højere grad bundet til et bestemt område. Da der i senmiddelalderens Danmark imidlertid var store administrative, sociale og politiske forskelle imellem landsdelene, har det til denne undersøgelse været nødvendigt at inddele de ikke-fyrstelige diplomer i grupper på baggrund af de forskellige geografiske områder. For de glda. diplomers vedkommende følger inddelingen landskabslovenes administrative grænser. For de mnty. diplomers vedkommende er der derimod skelnet mellem kongeriget og hertugdømmet, eftersom der i Sønderjylland i løbet af senmiddelalderen foregik en decideret fortyskning af landsdelen grundet en delvis udskiftning af landsdelens befolkning (jf. bl.a. Jørgensen 1954: 5-6), som ikke i samme omfang kendes fra resten af landet, hvorfor man må formode, at der her har været en mindre grad af flersprogethed end i resten af Danmark. På den baggrund er de ikke-fyrstelige diplomer inddelt i fem grupper: 1. gruppe **JyD** bestående af 250 diplomer udstedt på glda. i Jylland og på Fyn, 2. gruppe **SjD** bestående af 264 diplomer udstedt på glda. på Sjælland, Lolland og Falster, 3. gruppe **SkD** bestående af 191 diplomer udstedt på glda. i Skåne og Halland, 4. gruppe **DkN** bestående af 108 diplomer udstedt på mnty. i Danmark (ekskl. Sønderjylland) og 5. gruppe **SøN** bestående af 81 diplomer udstedt på mnty. i Sønderjylland.¹²

Det ældste mnty. diplom, som indgår i undersøgelsen, er udstedt af Gerhard 3. i 1326 på Bogø (DD nr. 13260720001). Det ældste glda. diplom er udstedt 27. maj 1364 i Halmstad, Halland (DD nr. 13640527001). Det

12 En oversigt over de 801 glda. og 345 mnty. diplomer, fordelt på grupperne **KgD**, **JyD**, **SjD**, **SkD**, **KgN**, **DkN**, **HtN** og **SøN**, kan rekvireres hos forfatteren.

yngste mnty. diplom i korpusset er udstedt i november 1439 i Flensborg (DD nr. 14391125001). Det yngste glda. diplom er udstedt i oktober 1439 i København (DD nr. 14391028002), men kun en mindre del af diplomerne er udstedt før år 1400. Dette gælder særligt for de glda. diplomer. Det gælder fx i **KgD** for kun 8 ud 96 diplomer (8,3 %). I **JyD** gælder det for 5 ud af 250 diplomer (2 %). I **SjD** gælder det for 25 ud af 264 (9,5 %). I **SkD** gælder det for 31 diplomer ud 191 (16,2 %). For de mnty. diplomers vedkommende ses flere diplomer fra 1300-tallet, men den største del af diplomerne er i lighed med de glda. diplomer udstedt efter år 1400, når man vel at mærke ser bort fra **HtN**.¹³ For **KgN** gælder det, at 39 ud 105 diplomer er udstedt før år 1400 (37,1 %). For **DkN** gælder det, at 52 diplomer ud af 108 er udstedt før år 1400 (48 %). For **HtN** gælder det, at 27 diplomer ud af 51 er udstedt før år 1400 (52,9 %). For **SøN** gælder det, at 25 diplomer ud af 81 er udstedt før år 1400 (30,9 %).

I det følgende vil de forskellige former for CR blive præsenteret og diskuteret.

2. Varianter af CR

2.1. Bestyrkelsesformlens funktion

Meningen med CR-formlen er at bestyrke diplomets indhold, af latin *corrōbōro* »jeg gør stærk«, »jeg bestyrker«. Ifølge Nielsen (1957: 595) indeholder CR »de elementer, som skal tjene til bekræftelse på eller stadfæstelse af diplomets indhold«. Til dette hører også omtalen af beseglingen og eventuelle vidner. Formlen tjener således også til at sikre ægtheden af den sag, som beskrives i diplommet (jf. Frederiksen 2020: 33). I en juridisk sammenhæng betyder det, at diplomet vha. CR tildeles retskraft. Den måde, hvorpå CR er udformet, kan imidlertid variere meget (se herom Fichtenau 1986: 323), hvilket bl.a. har at gøre med, at CR ifølge Fichtenau (1986: 325) indholdsmæssigt rummer en dobbelthed. Der er ved CR tale om dels en konkret bekræftelse, ty. *Bekräftigung*, som er ledsaget af en konkret besegling og en konkret bevidnelseshandling, dels en abstrakt verificering af diplomindholdets autenticitet, ty. *Beglaubigung* (jf. herom desuden Blatt 1943: 11).

13 Det høje antal diplomer fra 1300-tallet i **HtN** afspejler efter alt at dømme holstenernes magtposition i Danmark i denne periode af Danmarkshistorien.

Inden de forskellige varianter af CR behandles, skal det nævnes, at en del diplomer slet ikke indeholder CR (kat. **A**). Derudover findes en del folkesproglige diplomer indeholdende CR skrevet på latin (kat. **B**). Endelig findes folkesproglige diplomer med CR skrevet på folkesprog (kat. **C1-C4**).

2.2. Diplomer uden CR

Nogle diplomer indeholder som nævnt ikke CR-formlen, hvilket ofte har at gøre med diplomtypen. Alle diplomer uden CR er i det følgende samlet i kategorien **A**.

Inden for diplomatikken skelner man mellem såkaldte åbne breve, lat. *litterae patentes* el. *litterae apertae*, og *lukkede breve*, lat. *litterae clausae* (jf. v. Brandt 1958[1986]: 92). De åbne breve er stilet til alle og enhver, mens de lukkede breve, ofte også kaldet *missiver*, er stilet til en bestemt person eller institution. Særligt i de folkesproglige missiver ses CR udeladt. I stedet for CR står i de folkesproglige missiver ofte en intim afskedsformel skrevet enten på latin eller folkesprog kaldet *apprecatio* (se herom Frederiksen 2020: 35).

Derudover kan der i de åbne breve i stedet for CR stå en forbudsformel kaldet *sanctio negativa* el. *inhibitio*. Denne formel udtrykker et forbud mod at krænke diplomets bestemmelser (se herom Vogt 2013: 70).

2.3. Diplomer med CR

Der ses overordnet to kategorier af folkesproglige diplomer med CR.

Den første kategori af diplomer med CR udgøres af åbne breve med latinsk CR (kat. **B**), fx:

- (3) In cujus rei testimonium sigillum meum (...) est appensum.
Til denne sags vidnesbyrd [er] mit segl ... vedhængt. (DD nr. 14370405001)

Den anden kategori af diplomer med CR udgøres af åbne breve med folkesproglig CR (kat. **C1-C4**). Her kan CR være udformet på forskellige måder.

Underkategorien **C1** udgøres af CR indledt med en foranstillet præp.-forb. med Verbal-Subjekt-ledstilling (VS-ledstilling), se eks. (1) og (2).

Underkategorien **C2** udgøres af CR indledt med en foranstillet præp.-forb. med Subjekt-Verbal-ledstilling (SV-ledstilling), fx:

- (4) Tel hwæs things witnæ **waræ ingsilæ (S)** (...) **æræ (V)** foræ thettæ breff **hængdæ**.

Til vidnesbyrd om denne sag [er] vores segl ... [hængt] på dette brev. (DD nr. 13970706004)

- (5) In wes dinghes betughinge **vnse inghezeghel (S)** (...) **is (V)** vor dessen bref **ghehengen**.

Til vidnesbyrd om denne sag [er] vores segl ... [hængt] på dette brev. (DD nr. 13750925001)

Underkategorien **C3** udgøres af CR indledt med en *foranstillet ledsætning*, fx:

- (6) **Dat vns dit witlik is** dat betuge wy alle vorscreuen myt vnzen inghezegelen de hir vor dissen bref ghehenget sind.

At dette [er] vitterligt [for os], det bevidner vi alle førnævnte med vores segl, som her [er hængt] på dette brev. (DD nr. 13930501003)

Et tilsvarende eksempel for det glde. materiale (fx DD. nr. 14210405001).

Som det ses ved kat. **C1** og **C3**, kan der ske en genoptagelse af den foranstillede præp.-forb. og den foranstillede ledsætning vha. et adverbium eller et demonstrativt pronomen. Dette fænomen kaldes venstreekstraposition (se nærmere herom Hansen & Heltoft 2011: 1827ff.; Bak 2014: 93ff.). Venstreekstraposition kan ikke forekomme ved kat. **C2** og **C4**.

Som udgangspunkt benyttes i de mnty. diplomer adv. *so* (»så«) som genoptagende element ved foranstillet præp.-forb. (jf. desuden Nissen 1884: 8-9), se eks. (2). I de glde. diplomer benyttes oftest adv. *tha* (»da«), se eks. (8) og (10), men adv. *sva/svo* (»så«) forekommer også, særligt i **JyD**,¹⁴ se eks. (9). Imidlertid ses CR også ganske ofte uden venstreekstraposition, se eks. (1).

14 Der kan muligvis være tale om transfer fra mnty. adv. *so*.

Endelig udgøres underkategorien C4 af diplomer med alternativ CR. I disse diplomer ses CR udtrykt som en præp.-forb. længere inde i sætningen, placeret helt til slut i sætningen eller indlejret i en underordnet sætning, fx:

- (7) Til these minæ forscrefnæ ordh oc wiliæ bedher jak hederlighe men (...) ath thi henghe there ingzeilæ for thettæ breff **til widnisbørdh these forscrefne thingh.**

Til disse mine førskrevne ord og vilje beder jeg hæderlige mænd ... om, at de hænger deres segl på dette brev til vidnesbyrd om disse førskrevne sager. (DD nr. 14369999004)

Dette ses også i det mnty. materiale (fx DD nr. 14350715002).

Desuden forekommer der i det glda. materiale tilfælde, hvor CR er delt i to, hvorved der først optræder en foranstillet præp.-forb., som tjener til at dokumentere diplomets indhold. Agens i den første CR-del udgøres af diplomudstederen selv. Derefter følger en præp.-forb., som angiver bevidnelsen af dokumentindholdet (jf. desuden Kunøe 1961: 126ff.; Fichtenau 1986: 325). Den anden præp.-forb. indgår i modsætning til den første præp.-forb. ofte ikke i en sætning, da den sjældent har et verbal tilknyttet. Denne anden CR-del har ofte funktion af ren afsnitsindleder ved opremsning af navne på de til bevidnelsen benyttede vidner, fx:

- (8) **(1. CR-del)** Til mere bewaring alle thisse forscrifne stuckes (...) tha hawer iak myt inciglæ (...) ladit hengias for thettæ breff. **(2. CR-del)** Ok til witnesbyrdh her Pæther Nielssøns aff Agardh her Iohan Scarpenbergs ok Anders Nielssøns inciglæ aff Asadale.

Til større bevaring af alle disse førskrevne stykker ... da har jeg [ladet] mit segl ... hænges på dette brev. Og til vidnesbyrd hr. Peder Nielsen af Ågårds, hr. Johan Skarpenbergs og Anders Niensens af Asdals segl. (DD nr. 14010715001)

2.4. Fordelingen af CR-varianter i diplomgrupperne

Fordelingen mellem de ovenfor nævnte CR-kategorier i de 8 diplomgrupper fremgår af skemaerne 1 og 2:

	KgD	JyD	SjD	SkD
A) Uden CR	53 (55,2 %)	7 (2,8 %)	7 (2,7 %)	10 (5,2 %)
B) Latinsk CR	14 (14,6 %)	63 (25,2 %)	79 (29,9 %)	42 (22 %)
C1) Glda. CR = præp. (VS)	25 (26 %)	122 (48,8 %)	124 (47 %)	119 (62,3 %)
C2) Glda. CR = præp. (SV)	1 (1 %)	12 (4,8 %)	15 (5,7 %)	5 (2,6 %)
C3) Glda. CR = ledsæt.	2 (2,1 %)	3 (1,2 %)	4 (1,5 %)	2 (1 %)
C4) Alternativ CR på gllda.	1 (1 %)	43 (17,2 %)	35 (13,3 %)	13 (6,8 %)

Skema 1: Forskellige varianter af CR i gllda. diplomer.

	KgN	DkN	HtN	Søn
A) Uden CR	42 (40 %)	6 (5,6%)	1 (2 %)	1 (1,2 %)
B) Latinsk CR	--	2 (1,9%)	1 (2 %)	1 (1,2 %)
C1) Mnty. CR = præp. (VS)	44 (41,9 %)	92 (85,2 %)	31 (60,8 %)	61 (75,3 %)
C2) Mnty. CR = præp. (SV)	--	--	1 (2 %)	2 (2,5 %)
C3) Mnty. CR = ledsæt.	6 (5,7 %)	2 (1,8 %)	2 (3,9 %)	--
C4) Alternativ CR på mnty.	13 (12,3 %)	6 (5,5%)	15 (29,4 %)	16 (19,8 %)

Skema 2: Forskellige varianter af CR i mnty. diplomer.

Ved at sammenholde diplomerne fra **KgD** og **KgN** (diplomer udstedt af danske kongelige på hhv. gllda. og mnty.) med diplomer fra **JyD**, **SjD**, **SkD** og **DkN** bliver det tydeligt, at der er stor forskel, hvad angår andelen af diplomer med og uden CR. I **KgD** findes 53 diplomer uden CR (55,2 %). I **KgN** findes 42 diplomer uden CR (40 %). Forklaringen herpå er, at næsten halvdelen af diplomerne udstedt af danske kongelige enten er mis-siver eller åbne breve indeholdende *sanctio negativa*-formlen (kat. **A**). I **JyD**, **SjD**, **SkD** og **DkN** derimod er kun 2-5 % af diplomerne udfærdiget uden CR (kat. **A**), eftersom disse diplomer så godt som udelukkende er

åbne breve med CR.¹⁵ Desuden fremgår det af skema 1, at der i **KgD**, **JyD**, **SjD** og **SkD** findes mange glde. diplomer med latinsk CR (kat. B). Derimod er latinsk CR i de mnty. diplomer i **KgN**, **DkN**, **HtN** og **SøN** næsten helt fraværende. Således ses ingen i **KgN**, 2x (1,9 %) i **DkN** (DD nr. 13870818001; DD nr. 13891106001), 1x (2 %) i **HtN** (DD nr. 14000907001) og 1x (1,2 %) i **SøN** (DD nr. 14191002002). Det er vanskeligt at forklare denne forskel mellem de glde. og de mnty. diplomer, men da forskellen mellem fx **KgD** og **KgN** er statistisk signifikant,¹⁶ er det berettiget at fremsætte forklaringsmuligheder. Dels kunne man forestille sig, at man for det mnty. diplomsprogs vedkommende allerede havde lagt sig fast på et bestemt folkesprogligt mønster for CR, inden man begyndte at bruge mnty. som diplomsprog i Danmark. Dels kunne man forestille sig, at de to sprog har forskellige grader af formalitet, så man helt problemløst har kunnet bruge mnty. inden for bestemte domæner, i dette tilfælde en bestemt diplomformel, hvor man på samme tidspunkt har været mindre tilbøjelig til at bruge dansk inden for samme domæne. Disse forklaringsmuligheder står ikke i modsætning til hinanden, og der kan være tale om en kombination eller ligefrem en sammenhæng imellem dem. Man kunne således forestille sig, at brugen af mnty. i CR i diplomer fra Danmark har virket som en motor for brugen af dansk i CR, jf. den sprogesterne faktor 5 hos Braunnüller (1993: 12), men en afklaring af dette spørgsmål kan ikke komme nærmere her.

Desuden ses en forskel mellem de glde. og de mnty. diplomer med hensyn til forekomsten af SV-ledstilling (**C2**), se eks. (4) og (5). SV-ledstilling forekommer ganske vist sjældent i glde., men dog noget hyppigere end i mnty., således 1x (1 %) i **KgD**, 12x (4,8 %) i **JyD**, 15x (5,7 %) i **SjD** og 5x (2,6 %) i **SkD**. For de mnty. diplomer gælder det, at SV-ledstilling slet ikke forekommer i **KgN** og **DkN**, mens SV-ledstilling ses 1x (2 %) i **HtN** (DD nr. 13740619001) og 2x (2,5 %) i **SøN** (DD nr. 13690521001; DD nr. 13690414001).¹⁷ Hvis den højere forekomst af SV-ledstilling er sprogspecifik for glde., hvilket forekomsterne måske kunne tyde på, kan de få

15 Man kan i den forbindelse forestille sig, at de ikke-fyrstelige diplomer i det hele taget dårligt har kunnet indeholde en *sanctio negativa*-formel, da ikke-fyrstelige ikke havde samme mulighed for at sanktionere brud.

16 Forskellen er statistisk signifikant ifølge FE-testen.

17 Forskellene mellem dels **JyD** og **DkN**, dels **SjD** og **DkN** mht. forholdet mellem **C1** (VS-ledstilling) og **C2** (SV-ledstilling) er statistisk signifikante ifølge FE-testen. Forskellene mellem fx **SkD** og **SøN** er imidlertid ikke statistisk signifikante ifølge FE-testen.

tilfælde af SV-ledstilling i **HtN** og **SøN** forklares med ledstillingstransfer fra nord. til mnty., jf. den sprogingerne faktor 5 hos Braunmüller (1993: 13).

3. Substantivvariation i CR

3.1. Indkredsning af undersøgelsen

I det følgende behandles substantivvariationen i de diplomer, hvor CR dannes vha. en foranstillet præp.-forb. (kat. **C1** og **C2**). For at lette sammenligningen behandles her ikke den form for CR, som udgøres af en foranstillet ledsætning (kat. **C3**). Af samme årsag behandles heller ikke CR, hvor en præp.-forb. forekommer inde i eller i slutningen af sætningen (kat. **C4**).

Desuden skal den meget store adjektivvariation ved CR her kun behandles overfladisk. I de glde. diplomer optræder som udgangspunkt adj. *mere*¹⁸ »mere, større« i præp.-forb., se eks. (1) og (8). I glde. optræder også adj. *ytermere* »yderligere, større« (fx DD nr. 14060910001) og komparativformen *større* af adj. *stor* (fx DD nr. 14021216001).

I det mnty. materiale optræder ligesom i det glde. oftest adj. *mer* »mere, større« i præp.-forb. (fx DD nr. 13920202001). Desuden forekommer komparativformen *gröter* af adj. *grot* »større«, se eks. (2), komparativformen *höger* »højere« af adj. *hoch* (fx DD nr. 13830318001) samt adj. *vast* »fast« (fx DD nr. 14131220007).

Endelig kan der til substantiverne i præp.-forb. være knyttet forskellige attributive elementer. Disse attributive elementer skal også kun behandles overfladisk her. Ofte drejer det sig om en efterstillet genitivisk konstruktion, se eks. (1) og (2). I det mnty. materiale ses kun genitiviske attributter, men i det glde. materiale optræder også præp.-forb. med præp. *um* »om« (fx DD nr. 14070409001) og præp.adv. *hærum* »herom« (fx DD nr. 14170323001) som attribut. Endelig ses også attributive *at*-sætninger i både glde. (fx DD nr. 14010714001) og mnty. (fx DD nr. 14110327001).

3.2. Hvilke substantiver optræder i CR?

¹⁸ Her og i det følgende benyttes de normaliserede former, som findes i *Gammeldansk Ordbog* og *Mittelniederdeutsches Handwörterbuch*.

Når CR udtrykkes vha. en foranstillet præp.-forb., ses meget stor variation af både de substantiver, som indgår i CR, og antallet af substantiver i CR.

I de glda. diplomer (**KgD**, **JyD**, **SjD**, **SkD**) forekommer følgende 18 substantiver i CR: *betyghelse*, *bevarelse*, *bevaring*, *beviselse*, *bevisning*, *fasthet*, *forvarelse*, *forvaring*, *fulkomelse*, *sannende*, *skjal*, *stathfæstelse*, *stathighhet*, *togh*, *vissen*, *viterlikhet*, *vitne* samt *vitnesbyrth*.

I de mnty. diplomer (**KgN**, **DkN**, **HtN**, **SøN**) forekommer følgende 18 substantiver i CR: *bekantenisse*, *betüchnisse*, *betüginge*, *bewaringe*, *bewisinge*, *vörwaringe*, *getüch/getüge*, *orkünde*, *sekerhet*, *stedichet*, *tüchnisse*, *tüch/tüge*, *tüginge*, *warhet*, *wissene*, *wissenhet*, *witlichet* samt *witschop*.

3.3. Ét, to, tre eller fire substantiver i CR

Substantiverne i CR kan både optræde alene og i kombination. Når der kun er ét substantiv i de glda. diplomer, ses ofte subst. *bevaring*. Derudover optræder også subst. *betyghelse*, *beviselse*, *bevisning*, *forvarelse*, *forvaring*, *sannende*, *togh*, *vissen*, *vitne*, *vitnesbyrth* samt *viterlikhet* alene i CR i det glda. materiale. For de glda. diplomer gælder det, at CR med ét substantiv i **KgD** ses i 15 ud af 26 tilfælde. I **JyD** ses 76 ud af 134 tilfælde. I **SjD** ses 75 ud af 139 tilfælde. I **SkD** ses 59 ud af 124 tilfælde.

Tilsvarende ses ofte subst. *bewaringe* i CR i det mnty. materiale. Derudover optræder også subst. *bekantenisse*, *betüchnisse*, *betüginge*, *bewisinge*, *orkünde*, *sekerhet*, *stedichet*, *tüchnisse*, *tüge* samt *witlichet* alene i CR i det mnty. materiale. For de mnty. diplomer gælder det, at der i **KgN** ses 20 ud af 44 tilfælde. I **DkN** ses 62 ud af 92 tilfælde. I **HtN** ses 22 ud af 32 tilfælde. I **SøN** ses 49 ud af 63 tilfælde.

Derudover optræder substantiver i synonympar i CR, fx i glda.:

- (9) Til **witnæsbwrdh** ogh **forwaringæ** so hawer jæch (...) myt jnge-sigæl (...) hænget for thettæ bref.
Til vidnesbyrd og forvaring så har jeg ... [hængt] mit segl ... på dette brev. (DD nr. 14180215001)

Der er mange forskellige kombinationer af synonyme, og der kan her ikke redegøres for noget system i kombinationerne. Der er tale om de såkaldte *tvillingeformler* (jf. Kunøe 1961: 136ff., 202), undertiden også kaldet *tautologiske forbindelser* (Skautrup 1947: 77), hvor substantiverne har helt ens eller i hvert fald overlappende betydning, som alle har med

CR at gøre. Bendz (1967: 16) gør opmærksom på, at sådanne synonympar ofte dannes af et hjemligt og et fremmed ord, som supplerer eller forklarer hinanden (jf. hertil desuden Schöndorf 2001: 85ff.), men der kan ifølge Bendz også blot være tale om, at synonymi nemmest opnås ved at kombinere et hjemligt substantiv med den fremmede pendant.

For de gl. diplomer gælder det, at der i **KgD** ses 10 ud af 26 tilfælde; i **JyD** ses 51 ud af 134 tilfælde; i **SjD** ses 51 ud af 139 tilfælde; i **SkD** ses 60 ud af 124 tilfælde. I de gl. diplomer drejer det sig særligt om synonymparrene *bevaring* og *vissen* samt *forvaring* og *vissen*. For de mnt. diplomer gælder det, at der i **KgN** ses 24 ud af 44 tilfælde; i **DkN** ses 30 ud af 92 tilfælde; i **HtN** ses 10 ud af 32 tilfælde; i **SøN** ses 13 ud af 63 tilfælde.

Derudover ses også CR med tre synonyme substantiver. For de gl. diplomers vedkommende gælder det, at der i **KgD** ses ét tilfælde ud af 26 (DD nr. 14340324001). I **JyD** ses fem ud af 134 tilfælde (DD nr. 14080123001; DD nr. 14080211001; DD nr. 14080214001; DD nr. 14080224001; DD nr. 14080421001). I **SjD** ses to tilfælde ud af 139 (DD nr. 14111208002; DD nr. 14161113001). I **SkD** ses fem tilfælde ud af 124 (DD nr. 13970609001; DD nr. 13990517001; DD nr. 14131014001; DD nr. 14210628001; DD nr. 14370802001). For de mnt. diplomer gælder det, at CR med tre substantiver kun ses i **SøN** i to ud af 63 tilfælde (DD nr. 13510512001; DD nr. 14010327001).

Endelig ses også CR med fire substantiver. Dette forekommer dog kun i det gl. materiale, nærmere bestemt i to tilfælde i **JyD** (DD nr. 14071101001; DD nr. 14080106001), fx:

- (10) Til mere **bevaring wissen stadhfæstelsse** oc **sannende** (...) tha haue wi (...) ladet woræ incigle (...) hengis fore thettæ breff.
Til større bevaring, vished, stadfæstelse og sandhed ... da har vi ... ladet vores segl ... hænges på dette brev. (DD nr. 14071101001)

3.4. Analyse

Som det sås i 3.2., forekommer en del substantiver i begge folkesprog, fx gl. *bevaring* og mnt. *bewaringe*. Andre substantiver er derimod specifikke for det enkelte sprog. For de gl. diplomer gælder det substantiverne *fulkomelse*, *sannende*, *skjal*, *vitne* og *vitnesbyrth*. For de mnt. diplomer gælder det substantiverne *bekantenisse*, *orkünde* og *sekerhet*. Interessant er det i denne forbindelse, at det gl. subst. *fulkomelse* har en mnt. pendant i form af subst. *vulkomenhet*, som dog ikke optræder

i det undersøgte materiale. På samme måde har mnty. *bekantenisse* og *sekerhet* glda. pendants i form af *bekænnelse* og *sekkerhet*, som heller ikke optræder i det undersøgte materiale. Tilsyneladende er disse glda. substantiver først senere slået igennem i dansk diplomprog.¹⁹

Desuden forekommer nogle substantiver i stort omfang, mens andre substantiver kun optræder sjældent. Da substantiverne bruges synonymt, er det vanskeligt at inddele dem i grupper ud fra forskellig semantik. For at lette overskueligheden behandles her enkelte substantiver, som har samme etymologi, men dannet vha. af forskellige suffikser, fx *-else* og *-ing*, samlet. For de glda. diplomer gælder det for det første *bevarelse* og *bevaring*, for det andet *forvarelse* og *forvaring* samt for det tredje *beviselse* og *bevisning*. Endelig behandles på den ene side *vitne* og *vitnesbyrth* samt på den anden side *togh* og *betyghelse* under ét. For de mnty. diplomer gælder det for det første substantivet *tüch/tüge* samt heraf afledte substantiver med kernen *tüch* såsom *betüchnisse*, *betüginge*, *getüch/getüge*, *tüchnisse* og *tüginge*. Derudover gælder det substantiverne *witlichet* og *witschop* (af sb. *wit/witte* »vid/viden«) samt substantiverne *wissene* og *wissenhet* (af vb. *wissen* »vide«).

Hvad angår de glda. diplomer, ses der i **KgD** 7 substantiver i 39 tilfælde: *bevaring* (11x), *forvarelse* (1x), *forvaring* (1x), *vissen* (6x), *vitnesbyrth* (5x), *viterlikhet* (9x), *stathfæstelse* (6x).

I **JyD** optræder 13 substantiver i 201 tilfælde: *betyghelse* (1x), *bevaring* (59x), *bevisning* (7x), *fasthet* (2x), *forvarelse* (11x), *forvaring* (18x), *sannende* (3x), *stathfæstelse* (13x), *togh* (4x), *vissen* (36x), *vitne* (4x), *vitnesbyrth* (41x), *viterlikhet* (2x).

I **SjD** optræder 15 substantiver i 208 tilfælde: *bevaring* (40x), *beviselse* (5x), *bevisning* (9x), *forvarelse* (9x), *forvaring* (25x), *fulkomelse* (4x), *sannende* (6x), *skjal* (1x), *stathfæstelse* (9x), *stathighhet* (2x), *togh* (2x), *vissen* (38x), *viterlikhet* (5x), *vitne* (8x), *vitnesbyrth* (45x).

I **SkD** optræder 16 substantiver i 193 tilfælde: *bevarelse* (1x), *bevaring* (22x), *beviselse* (1x), *bevisning* (4x), *forvarelse* (1x), *forvaring* (42x), *fulkomelse* (1x), *sannende* (1x), *skjal* (1x), *stathfæstelse* (10x), *stathighhet* (1x), *togh* (1x), *vissen* (62x), *viterlikhet* (1x), *vitne* (3x), *vitnesbyrth* (41x).

19 Ifølge *Gammeldansk Ordbog* er substantivet *bekænnelse* ganske vist kendt fra 1389, men substantivet *sekkerhet* er først kendt fra 1508.

Således ses det, at **KgD** adskiller sig væsentligt fra **SjD** og **SkD**.²⁰ For det første er antallet af substantivvarianter lavere i **KgD** end i **SjD** og **SkD**, for det andet forekommer særligt subst. *viterlikhet* hyppigere i **KgD** end i **SjD** og **SkD**, mens *forvarelse* og *forvaring* forekommer sjældnere i **KgD** end i **JyD**, **SjD** og **SkD**. Derimod forekommer *bevaring/-else* hyppigere i **KgD**, **JyD** og **SjD** end i **SkD**, mens både *forvaring/-else* og *vissen* forekommer hyppigere i **SkD** end i **JyD** og **SjD**.²¹ Når der fokuseres på de seks hyppigst forekommende substantiver i grupperne, kan der iagttages nogle væsentlige forandringer i brugen af substantiver over tid. Til dette formål er undersøgelsen inddelt i tre perioder, nemlig 1300-tallet, 1400-1419 og 1420-1439.

I 1300-tallet udstedes kun meget få diplomer på glda., hvilket tydeligt afspejles i substantivforekomsterne. I **KgD** ses 5 tilfælde: *vitne/-sbyrth* (1x), *bevaring/-else* (3x), *forvaring/-else* (1x). I **JyD** ses 2 tilfælde: *vitne/-sbyrth* (2x). I **SjD** ses 18 tilfælde: *vitne/-sbyrth* (5x), *bevaring/-else* (5x), *forvaring/-else* (7x), *stathfæstelse* (1x). I **SkD** ses 25 tilfælde: *vitne/-sbyrth* (9x), *bevaring/-else* (3x), *forvaring/-else* (2x), *vissen* (8x) og *stathfæstelse* (3x). Det er vanskeligt at konkludere noget videre grundet de få belæg i denne periode.²² Derimod ses interessante udviklinger over de to følgende undersøgelsesperioder.

Af skema 3 fremgår forekomsten af substantiver i perioden 1400-1419. I denne periode forekommer *bevaring/-else* hyppigere i **KgD**, **JyD** og **SjD** end i **SkD**. Omvendt forekommer *forvaring/-else* hyppigere i **SkD** end i **KgD**, **JyD** og **SjD**. Desuden forekommer *viterlikhet* og *stathfæstelse* tilsyneladende hyppigt i **KgD**, mens disse substantiver forekommer sjældnere i **JyD**, **SjD** og **SkD** relativt set.

20 Forskellene mellem hhv. **KgD** og **SjD** og **KgD** og **SkD** er statistisk signifikante ifølge χ^2 -testen, hvad angår de fem første varianter. Forskellene mellem **KgD** og **JyD** er ikke statistisk signifikante ifølge χ^2 -testen, hvad angår disse varianter.

21 Forskellene mellem **KgD**, **JyD**, **SjD** og **SkD** mht. varianterne *bevaring/-else* og *forvaring/-else* er statistisk signifikante ifølge χ -testen.

22 Forskellene mellem hhv. **KgD** og **JyD**, **KgD** og **SjD** samt **KgD** og **SkD** er dog signifikante ifølge FE-testen.

1400-1419	KgD	JyD	SjD	SkD
<i>vitne/-sbyrth</i>	3 (21,4 %)	16 (11,7 %)	25 (26,3 %)	17 (22,7 %)
<i>bevaring/-else</i>	6 (42,9 %)	58 (42,3 %)	30 (31,6 %)	18 (24 %)
<i>forvaring/-else</i>	--	10 (7,3 %)	11 (11,6 %)	12 (16 %)
<i>vissen</i>	4 (28,6 %)	33 (24,1 %)	18 (18,9 %)	26 (34,7 %)
<i>viterlikhet</i>	1 (7,1 %)	1 (0,7 %)	2 (2,1 %)	--
<i>stathfæstelse</i>	--	10 (7,3 %)	1 (1,1 %)	2 (2,7 %)
	(14 ud af 14)	(128 ud af 137)	(87 ud af 95)	(75 ud af 75)

Skema 3: Hyppigst forekommende substantiver i glda. diplomer 1400-1419.

Da forekomsten af substantiver i **KgD** i skema 3 er meget lav i forhold til forekomsten af substantiver i **JyD**, **SjD** og **SkD**, er det vanskeligt at udtale sig om forholdene i **KgD**. Særligt den høje forekomst af *bevaring/-else* samt den lave forekomst af *vitne/-sbyrth* i **JyD** i skema 3 er interessant, idet der her muligvis er tale om geografiske forskelle mellem på den ene side **JyD** og på den anden side **SjD** og **SkD**.²³ Både *bevaring* og *forvaring* er indlånt i glda. fra mnty., men der kan være stilistiske forskelle afhængigt af geografi. Eftersom skriverne i Jylland (**JyD**) praktisk talt har stået i tættere forbindelse med mnty. grundet den geografiske sammenhæng mellem Jylland og Nordtyskland, kan den højere forekomst af *bevaring/-else* her skyldes direkte transfer. Brugen af *forvaring/-else* stiger imidlertid mod øst (**SjD** og **SkD**), og der ses her en mere ligelig fordeling mellem *bevaring/-else* og *forvaring/-else*. Således kunne den højere forekomst af *forvaring/-else* i **SjD** og **SkD** tolkes som et østdansk alternativ til *bevaring/-else*. Om *forvaring/-else* måske er blevet opfattet som værende tættere på glda., er imidlertid vanskeligt at vurdere. Desuden er forekomsten af de ikke-indlånte substantiver *vitne/-sbyrth* relativt høj i **SjD** og **SkD**, hvilket også kunne tyde på en mere selvstændig østdansk praksis.

Af skema 4 fremgår forekomsten af substantiver i perioden 1420-1439. I denne periode ses store ændringer i **JyD**, **SjD** og **SkD** i forhold til den foregående periode.

²³ Forskellene i skema 3 mellem **JyD** og **SjD** samt mellem **JyD** og **SkD** er signifikante ifølge χ^2 -testen. Forskellene mellem **SjD** og **SkD** er derimod ikke signifikante ifølge χ^2 -testen.

1420-1439	KgD	JyD	SjD	SkD
<i>vitne/-sbyrth</i>	1 (5 %)	27 (43,5 %)	23 (24,7 %)	18 (20,9 %)
<i>bevaring/-else</i>	2 (10 %)	1 (1,6 %)	5 (5,4 %)	2 (2,3 %)
<i>forvaring/-else</i>	1 (5 %)	19 (30,6 %)	16 (17,2 %)	29 (33,7 %)
<i>vissen</i>	2 (10 %)	3 (4,8 %)	20 (21,5 %)	28 (32,6 %)
<i>viterlikhet</i>	8 (40 %)	1 (1,6 %)	3 (3,2 %)	1 (1,2 %)
<i>stathfæstelse</i>	6 (30 %)	3 (4,8 %)	7 (7,5 %)	5 (5,8 %)
	(20 ud af 20)	(54 ud af 62)	(74 ud af 93)	(83 ud af 86)

Skema 4: Hyppigst forekommende substantiver i glde. diplomer 1420-1439.

Som i skema 3 er forekomsten af substantiver i **KgD** i skema 4 meget lav, hvorfor det er vanskeligt at udtale sig om forholdene her. Hvad angår **JyD** i skema 4, ses nu en meget høj forekomst af *vitne/-sbyrth* og en meget høj forekomst af *forvaring/-else*. Til gengæld forekommer *bevaring/-else* kun i ét tilfælde. Hvad angår **SjD** og **SkD** i skema 4, ses så godt som ingen udvikling fra 1400-1419 til 1420-1439 med hensyn til *vitne/-sbyrth*. Derimod ses et stort fald i forekomsten af *bevaring/-else* i **SjD** og **SkD**. Dette fald modsvares også her af en stigning i forekomsten af *forvaring/-else*. Således kunne det tyde på, at *bevaring/-else* både i **JyD**, **SjD** og **SkD**²⁴ er blevet udkonkurreret af *forvaring/-else* fra omkring 1420.

For de mnty. diplomer gælder, at der i **KgN** optræder 11 substantiver i 68 tilfælde: *bekantenisse* (9x), *betüchnisse* (1x), *betüginge* (1x), *bewaringe* (11x), *getüch/getüge* (1x), *vörwaringe* (3x), *orkünde* (8x), *sekerhet* (11x), *tüchnisse* (11x), *tüch/tüge* (8x), *witlichet* (4x).

24 De procentuelle forskelle i skema 4 mellem **JyD** og **SjD** samt mellem **JyD** og **SkD** er signifikante ifølge χ^2 -testen. Forskellene mellem **SjD** og **SkD** i skema 4 er ikke signifikante ifølge χ^2 -testen. Desuden er forskellene over tid mellem **JyD** i skema 3 og **JyD** i skema 4, mellem **SjD** i skema 3 og **SjD** i skema 4 samt mellem **SkD** i skema 3 og **SkD** i skema 4 signifikante ifølge χ^2 -testen.

I **DkN** optræder 16 substantiver i 120 tilfælde: *bekantenisse* (14x), *betüchnisse* (15x), *betüginge* (3x), *bewaringe* (14x), *bewisinge* (2x), *vörwaringe* (7x), *orkünde* (9x), *sekerhet* (6x), *tüch/tüge* (18x), *tüchnisse* (13x), *tüginge* (2x), *warhet* (4x), *wissene* (1x), *wissenhet* (1x), *witlichet* (10x), *witschop* (1x).

I **HtN** optræder 10 substantiver i 44 tilfælde: *bekantenisse* (5x), *betüchnisse* (5x), *betüginge* (5x), *bewaringe* (2x), *bewisinge* (1x), *tüchnisse* (4x), *tüch/tüge* (9x), *orkünde* (2x), *sekerhet* (5x), *witlichet* (6x).

I **SøN** optræder 12 substantiver i 79 tilfælde: *bekantenisse* (6x), *betüchnisse* (19x), *betüginge* (7x), *bewaringe* (1x), *bewisinge* (4x), *vörwaringe* (5x), *tüch/tüge* (21x), *tüchnisse* (6x), *orkünde* (2x), *sekerhet* (2x), *stedichet* (1x), *witlichet* (5x).

Således ses det, at særligt **SøN**, dvs. mnty. diplomer udstedt af ikke-fyrstelige i Sønderjylland, adskiller sig fra **KgN**, **DkN** og **HtN**. I **SøN** er der et stort flertal af substantiver med *tüch*-kerne, mens **KgN**, **DkN** og **HtN** har en jævnere fordeling mellem de forskellige substantiver. Ganske vist er der også i **KgN**, **DkN** og **HtN** et flertal af substantiver med *tüch*-kerne, men disse forekomster er procentuelt lavere, og en del andre substantiver forekommer oftere i **KgN**, **DkN** og **HtN** end i **SøN**, nemlig *bekantenisse*, *orkünde* og *sekerhet*. Også her er undersøgelsen inddelt i tre perioder, nemlig 1300-tallet, 1400-1419 og 1420-1439. For at lette sammenligningen med de glde. diplomer fokuseres her på variationen ved substantiverne med *tüch*-kerne, *bewaringe*, *vörwaringe*, *orkünde*, *bekantenisse* og *witlichet*.

For det mnty. materiale gælder det som for det glde., at der er en lav forekomst af substantiver i 1300-tallet. I **KgN** ses 25 tilfælde: *tüch*-kerne (10x), *bewaringe* (7x), *orkünde* (3x), *bekantenisse* (4x), *witlichet* (1x). I **DkN** ses 47 tilfælde: *tüch*-kerne (26x), *bewaringe* (7x), *vörwaringe* (2x), *orkünde* (8x), *bekantenisse* (3x), *witlichet* (1x). I **HtN** ses 13 tilfælde: *tüch*-kerne (9x), *bewaringe* (1x), *orkünde* (1x), *bekantenisse* (1x), *witlichet* (1x). I **SøN** ses 23 tilfælde: *tüch*-kerne (18x), *orkünde* (2x), *bekantenisse* (3x).

Som det ses, er substantiver med *tüch*-kerne hyppigst forekommende i **KgN**, **DkN**, **HtN** og **SøN**, men disse forekommer særligt hyppigt i **HtN** og **SøN**. Forekomsten af substantiver i **HtN** er dog meget lav, hvorfor det er vanskeligt at udtale sig om forholdene her. I **KgN** og **DkN** ses en høj forekomst af *bewaringe*. Særligt i **DkN** ses desuden en høj forekomst af *orkünde*.

Over de næste to undersøgelsesperioder ses en udvikling, som delvist svarer til den, der kunne konstateres i de glde. diplomer. I skema 5 ses de

hyppigst forekommende substantiver i mnty. diplomer i perioden 1400-1419. Af dette skema fremgår det, at substantiver med *tüch*-kerne er hyppigst forekommende i **KgN**, **DkN**, **HtN** og **SøN**. Dernæst ses det, at subst. *bewaringe* er repræsenteret i **KgN**, **DkN**, **HtN** og **SøN**, omend der må tages forbehold for tallene særligt i **KgN** og **DkN**, da der her i det hele taget er få belæg. Subst. *vörwaringe* er repræsenteret i **KgN**, **DkN** og **SøN**, men kun med få belæg.²⁵

1400-1419	KgN	DkN	HtN	SøN
<i>tüch</i> -kerne	5 (25 %)	15 (38,5 %)	9 (64,3 %)	26 (68,4 %)
<i>bewaringe</i>	3 (15 %)	7 (17,9 %)	1 (7,1 %)	1 (2,6 %)
<i>vörwaringe</i>	1 (5 %)	1 (2,6 %)	--	4 (10,5 %)
<i>orkünde</i>	--	1 (2,6 %)	--	--
<i>bekante- nisse</i>	5 (25 %)	8 (20,5 %)	2 (14,3 %)	2 (5,3 %)
<i>witlichet</i>	2 (10 %)	3 (7,7 %)	1 (7,1 %)	--
	(16 ud af 20)	(35 ud af 39)	(13 ud af 14)	(33 ud af 38)

Skema 5: Substantiver i CR i mnty. diplomer i perioden 1400-1419.

I skema 6 ses de hyppigst forekommende substantiver i de mnty. diplomer i perioden 1420-1439. Af dette skema fremgår det, at subst. *bewaringe* fra 1420 nærmest er forsvundet fra de mnty. diplomer. Subst. *bewaringe* er nu kun belagt i ét tilfælde i **KgN**.

25 De procentuelle forskelle mellem **KgN** og **DkN** i skema 5 er ikke signifikante ifølge FE-testen. Forskellene mellem **KgN** og **HtN** samt mellem **KgN** og **SøN** er signifikante ifølge FE-testen. Forskellene mellem **DkN** og **HtN** i skema 5 er tendentielle ifølge FE-testen. Forskellene mellem **DkN** og **SøN** i skema 5 er signifikante ifølge FE-testen. Forskellene mellem **HtN** og **SøN** i skema 5 er imidlertid ikke statistisk signifikante ifølge FE-testen, hvad angår forholdet mellem varianterne *tüch*-kerne og *bewaringe*.

1420-1439	KgN	DkN	HtN	SøN
<i>tüch</i> -kerne	7 (38,9 %)	10 (35,7 %)	5 (35,7 %)	9 (60 %)
<i>bewaringe</i>	1 (5,6 %)	--	--	--
<i>vörwaringe</i>	2 (11,1 %)	4 (14,3 %)	--	1 (6,7 %)
<i>orkünde</i>	5 (27,8 %)	--	1 (7,1 %)	--
<i>bekante- nisse</i>	--	3 (10,7 %)	2 (14,3 %)	1 (6,7 %)
<i>witlichet</i>	1 (5,6 %)	7 (25 %)	4 (28,6 %)	4 (26,7 %)
	(16 ud af 18)	(24 ud af 28)	(12 ud af 14)	(15 ud af 15)

Skema 6: Substantiver i CR i mnty. diplomer i perioden 1420-1439.

Imidlertid kan der ikke konstateres nogen nævneværdig stigning i forekomsten af subst. *vörwaringe*, hvilket ellers sås i de glde. diplomer. For de mnty. diplomer i perioden 1420-1439 gælder det også, at substantiver med *tüch*-kerne er hyppigst forekommende. Desuden kan der konstateres en lille stigning i brugen af subst. *witlichet*.²⁶

Opsummerende kan der således både i de glde. og de mnty. diplomer over tid, særligt fra perioden 1400-1419 til perioden 1420-1439, konstateres en nedgang i brugen af glde. *bewaring/-else* og mnty. *bewaringe*. I de glde. diplomer modsvares denne nedgang af en vækst i brugen af subst. *forwaring/-else*, som tilsyneladende udgår fra det østdanske område i perioden 1400-1419 og slår igennem både i Øst- og Vestdanmark i perioden 1420-1439. En tilsvarende stigning i brugen af subst. *vörwaringe* i de mnty. diplomer kan imidlertid ikke spores. Det pågældende substantiv er ganske vist også belagt i de mnty. diplomer, men der bruges tilsyneladende andre alternativer til *bewaringe* end *vörwaringe* i de mnty. diplomer i perioden 1420-1439, fx *witlichet*. Det er meget vanskeligt at vurdere, hvad nedgangen i brugen af hhv. *bewaring/-else* og *bewaringe* er forårsaget af, men den samtidige nedgang i brugen af hhv. *bewaring/-else* og *bewaringe* i begge sprog tyder på, at de glde. og de mnty. diplomer i hvert fald delvist er underlagt fælles folkesproglige normer.

26 De procentuelle forskelle over tid mht. forholdet mellem varianterne *tüch*-kerne og *bewaringe* mellem KgN i skema 5 og KgN i skema 6, mellem DkN i skema 5 og DkN i skema 6 samt mellem HtN i skema 5 og HtN i skema 6 er statistisk signifikante ifølge FE-testen. Forskellene mht. varianterne *tüch*-kerne og *witlichet* mellem SøN i skema 5 og SøN i skema 6 er statistisk signifikante ifølge FE-testen.

4. Videre tendenser og afrunding

Denne undersøgelses resultater er ikke entydige, men man kan ane konturerne af en bestemt udvikling over tid inden for det undersøgte område. Således er substantiverne *vitne* og *tüch* samt afledningerne heraf, fx *vitnesbyrth* og *tüchnisse* og *tüginge*, rigt repræsenteret i begge sprog i både 1300- og 1400-tallet. Hertil kommer den netop omtalte nedgang i brugen af hhv. *bevaring/-else* og *bewaringe*, som kan konstateres fra omkring år 1420 i begge sprog.

For at vende tilbage til den indledningsvist skitserede diskussion må det forhold, at *bevaring/-else* og *bewaringe* er etableret i begge sprog i de tidligste undersøgelsesperioder, dvs. i slutningen af 1300-tallet og i de første to årtier af 1400-tallet, opfattes som et argument for, at der er sket transfer fra mnty. til gllda. Endvidere taler også den samtidige nedgang i brugen af hhv. *bevaring/-else* og *bewaringe* i begyndelsen af 1400-tallet for transfer fra mnty., da dette finder sted på tværs af sprogene og efter alt at dømme ikke er nationalt motiveret eller forårsaget af påvirkninger fra svensk eller norsk. Imidlertid kan der spores en stigning i brugen af *forvaring* i de første årtier af 1400-tallet, som tilsyneladende udgår fra Østdanmark. Det vil nok gå for vidt her at tale om en decideret spaltning mellem folkesprogene, når det gælder brugen af *forvaring* i gllda. diplomer vs. brugen af *vörwaringe* i de mnty. diplomer. Dog lader det til, at subst. *forvaring/-else* i de gllda. diplomer er blevet foretrukket frem for lignende varianter, hvilket altså ikke var tilfældet med *vörwaringe* i de mnty. diplomer. Denne hyppigere brug af subst. *forvaring/-else* i de gllda. diplomer kan meget vel ses som et led i en begyndende selvstændiggørelse af gllda. diplomsprog i første halvdel af 1400-tallet. Således er her overfladisk skitseret en længere udviklingsproces. I denne proces eksperimenteres der i diplomerne i forsøget på at etablere folkesproglige formler, der dækker de oprindelige latinske. Der afprøves forskellige varianter i syntaks, ordforråd og orddannelse. Som denne undersøgelse viser, ses sådanne eksperimenter ved ordforråd og orddannelse, hvor valget af dels substantiv, dels præfiks indikerer forskellige stadier i udviklingsprocessen. Desværre ender denne undersøgelse ved året 1439, da grundlaget for undersøgelsens korpus, nemlig *Diplomatarium Danicum*, også ender ved dette år.

For at sandsynliggøre den videre udvikling inden for dette område er foretaget en mindre stikprøveundersøgelse af substantivvariationen i 30

glda. og 20²⁷ mnty. diplomer fra anden halvdel af 1400-tallet (se appendiks), hvor CR udgøres af en præp.-forb. Diplomerne er udstedt i to forskellige perioder i anden halvdel af 1400-tallet.

De gllda. diplomer er hentet fra fjerde bind af *Diplomatarium Dioecesis Lundensis*, som dækker årene 1461-1485. Disse diplomer stammer primært fra Skåne, frem for alt Malmø og Lund, men blandt de undersøgte tekster findes også enkelte udstedt på Sjælland, herunder i København og Antvorskov. Den første undersøgelsesperiode strækker sig fra 1461 til og med 1466. Fra denne periode er der undersøgt 15 gllda. diplomer. Den anden undersøgelsesperiode strækker sig fra 1480 til og med 1485. Fra denne periode er der ligeledes undersøgt 15 gllda. diplomer. I den første undersøgelsesperiode (1461-1466) er der fundet i alt 26 belæg fordelt på fem substantiver. Belæggene fordeler sig således efter forekomstens hyppighed: *forvaring* (8x), *vitnesbyrth* (7x), *stathfæstelse* (5x), *vissen* (5x), *forvarelse* (1x). I den anden undersøgelsesperiode (1480-1485) er der fundet i alt 29 belæg fordelt på fire substantiver. Belæggene fordeler sig således efter forekomstens hyppighed: *forvaring* (12x), *vissen* (10x), *stathfæstelse* (4x), *vitnesbyrth* (3x). Således lader den tidligere konstaterede udvikling henimod en etablering af subst. *forvaring* som det hyppigst brugte substantiv ved udformning af CR i de folkesproglige diplomer fra Danmark i senmiddelalderen til at accelerere i anden halvdel af 1400-tallet. Endvidere lader det for de gllda. diplomers vedkommende til, at der også sker en koncentration af substantivvariationen omkring færre substantiver, navnlig subst. *forvaring* og *vissen* i løbet af 1400-tallet, som i kombination tilsyneladende etablerer sig som en slags standardløsning i 1480'erne. Denne koncentration omkring færre varianter kunne meget vel tyde på, at der i løbet af 1400-tallet sker tilløb til en standardisering af det danske diplomsprog.

De mnty. diplomer er fundet i forskellige diplomatier og lignende kildeudgivelsesværker. De mnty. diplomer er for størstedelens vedkommende udstedt i Sønderjylland, men enkelte er udstedt i København. I den første undersøgelsesperiode (1461-1466) er der fundet 13 belæg fordelt på fire substantiver: *witlichet* (7x), *tüchnisse* (4x), *orkünde* (1x), *sekerhet* (1x). I den anden undersøgelsesperiode (1480-1485) er der fundet i alt 15 belæg fordelt på 5 substantiver: *tüchnisse* (5x), *vörwaringe* (4x), *orkünde* (3x), *witlichet* (2x), *sekerhet* (1x). Således lader det for

27 Antallet af mnty. diplomer i stikprøveundersøgelsen af substantivvariationen er begrænset til i alt 20, da de mnty. diplomer udstedt i anden halvdel af 1400-tallet i modsætning til de gllda. diplomer ikke findes udgivet samlet, hvorfor det har været vanskeligt at finde dem.

de mnty. diplomers vedkommende til, at der sker en koncentration af substantivvariationen omkring færre substantivvarianter, men det lader ikke til, at der etableres en standardvariant i de mnty. diplomer. Tværtimod tyder resultaterne af stikprøveundersøgelsen af de mnty. diplomer fra 1480'erne på, at der i denne periode sker en lille stigning i substantivvariationen. Variationen i denne periode kan muligvis forklares med forandringer i centraladministrationen, herunder i kancelliforholdene, som følge af Christian 1.s død 21. maj 1481 og kong Hans' tronbestigelse. Bemærkelsesværdigt er det i hvert fald, at substantiverne *orkünde* og *vörwaringe* kun findes benyttet indtil 3. maj 1481, mens varianten *tüchnisse* vinder frem efter 1482.

En sammenlignende undersøgelse af folkesproglige diplomer udstedt i Danmark fra hele 1400-tallet ville uden tvivl kunne give tydeligere svar på spørgsmålene om udviklingen af folkesproglige diplomsprog i Danmark og herunder særligt om den her antydede selvstændiggørelse og standardisering af glda. diplomsprog i senmiddelalderen.

Appendiks

1. Trykt kilde til stikprøveundersøgelsens glda. diplomer:

- Lauritz Weibull (utg.): *Diplomatarium Dioecesis Lundensis*, 4. bd.: 1461-1485, Lund 1909.

1a. Til første undersøgelsesperiode (1461-1466) er undersøgt følgende 15 numre:

I; XX; XXIII; XXX; XLI; XLVII; XLIX; LI; LIII; LVI; LVIII; LXI; LXIII; LXX; XCI.

1b. Til anden undersøgelsesperiode (1480-1485) er undersøgt følgende 15 numre:

CCCLII; CCCLIII; CCCLV; CCCLX; CCCLXIII; CCCLXXVIII; CCCLXXIX; CCCLXXX; CCCXXI; CCCXX; CCCXXXII; CCCXXXIII; CCCCLX; CCCCLXIV; CCCXCI.

2. Trykte kilder til stikprøveundersøgelsens mnty. diplomer:

- J.F. Noodt (Hrsg.): *Beyträge zur Erläuterung der Civil-, Kirchen- und Gelehrten-Historie der Herzogthümer Schleswig und Hollstein*, 2:1, Hamburg 1752. [BE]

- C.F. Wegener (udg.): *Diplomatarium Christierni Primi*, København 1856. [DC]
- H.C.P. Sejdelin (udg.): *Diplomatarium Flensborgense*, 1. bind, København 1865. [DF]
- E.J. v. Westphalen, *Monumenta Inedita Rerum Germanicarum*, II, Leipzig 1740. [MI2]
- E.J. v. Westphalen, *Monumenta Inedita Rerum Germanicarum*, IV, Leipzig 1745. [MI4]
- *Nordalbingische Studien* III, Kiel 1846. [NS]
- A.L.J. Michelsen: *Nordfriesland im Mittelalter*, Schleswig 1828. [NM]
- N.N. Falck, *Sammlungen zur nähern Kunde des Vaterlandes*, III, Altona 1825. [SK]
- J. Langebek, *Scriptores Rerum Danicarum medii ævi*, VIII, København 1834. [SR]
- *Urkundensammlung der Schleswig-Holstein-Lauenburgischen Gesellschaft für vaterländische Geschichte*, IV, Kiel 1875. [US]
- *Wöchentliche Rostockische Nachrichten und Anzeigen* 1758. [WR]

2a. Til første undersøgelsesperiode (1461-1466) er undersøgt følgende 10 numre:

DF 148, s. 563ff.; **DF** 150, s. 567ff.; **BE** 7, s. 111-113; **NM** 44, s. 227; **DF** 151, s. 568ff.; **DF** 152, s. 569ff.; **MI2**, 369, sp. 448ff.; **SK** 6, s. 355ff.; **BE** 5, s. 450ff.; **NS** s. 288ff.

2b. Til anden undersøgelsesperiode (1480-1485) er undersøgt følgende 10 numre:

US 174, s. 244ff.; **DF** 169, s. 624ff.; **DC** 238, s. 374; **DF** 170, s. 629ff.; **DC** 243, s. 380; **DF** 174, s. 637ff.; **SR** s. 68-69; **BE** 10, s. 417; **MI4** 6, sp. 3393ff.; **WR**, s. 29-30.

Litteratur

- Albrectsen, Esben: »Den holstenske adels indvandring i Sønderjylland i det 13.-14. århunderede«, i *Historisk Tidsskrift* 74 (1974), s. 81-152.
- Albrectsen, Esben: »Det sønderjyske spørgsmåle«, i P. Grinder-Hansen (red.): *Margrete I. Nordens Frue og Husbond*. København 1996, s. 75-76.
- Bak, Sebastian Møller: *En sammenlignende undersøgelse af syntaktiske træk i middelnedertyske diplomer fra Lübecks cancelli og det kongelige danske cancelli (1400-1449)* [ph.d.-afhandling]. København 2014.

- Bendz, Gerhard: *Ordpar*. Stockholm 1967.
- Bjerrum, Anders: »Sproget i hyldningsbrevene fra 1387. Et bidrag til det danske skriftsprogs historie«, i: K. Hyldgaard-Jensen & S. Steffensen (udg.), *Kopenhagener germanistiske Studier* 1 (1969), s. 256-274.
- Blatt, Franz: *Uder vor Haand og Segl*. København 1943.
- Bock, Karl N.: *Mittelniederdeutsch und heutiges Plattdeutsch im ehemaligen dänischen Herzogtum Schleswig*. København 1948.
- v. Brandt, Ahasver: *Werkzeug des Historikers*. Stuttgart/Berlin/Köln/Mainz 1958 (1986).
- Braunmüller, Kurt: »Voraussetzungen für die Übernahme mittelniederdeutscher Sprachstrukturen in die skandinavischen Sprachen«, in K. Hyldgaard-Jensen et al. (Hrsg.): *Niederdeutsch in Skandinavien II*. Berlin 1989, s. 9-29.
- Braunmüller, Kurt: »Formen des Sprachkontakts und der Mehrsprachigkeit zur Hansezeit«, i K. Braunmüller (Hrsg.): *Niederdeutsch und die skandinavischen Sprachen II*. Heidelberg 1995, s. 9-33.
- Braunmüller, Kurt: »Communication strategies in the area of the Hanseatic League: The approach by semi-communication«, in L. Wright & E.H. Jahr (eds.): *Language contact through trade in the late Middle Ages: Middle Low German and other north European languages*. Berlin / New York 1997, s. 365-373.
- Braunmüller, Kurt: »On types of multilingualism in Northern Europe in the late Middle Ages: language mixing and semicommunication«, in G. Thórhallsdóttir (ed.): *The Nordic languages and modern linguistics. Proceedings of the Tenth International Conference of Nordic and General Linguistics*. Reykjavik 2000, s. 61-70.
- Braunmüller, Kurt: »Receptive multilingualism in Northern Europe in the Middle Ages: A description of a scenario«, in J.D. ten Thije & L. Zeevaert (eds.): *Receptive Multilingualism. Linguistic analyses, language policies and didactic concepts*. Amsterdam / Philadelphia 2007, p. 25-47.
- Braunmüller, Kurt: »Converging genetically related languages. Endstation code mixing?«, in K. Braunmüller & J. House (eds.): *Convergence and Divergence in Language Contact Situations*. Amsterdam / Philadelphia 2009, s. 53-69.
- Braunmüller, Kurt & Diercks, Willy: »Entwicklung des niederdeutsch-skandinavischen Sprachkontakts«, in K. Braunmüller & W. Diercks (Hrsg.): *Niederdeutsch und die skandinavischen Sprachen I*. Heidelberg 1993, s. 9-40.
- Christensen, Aksel E.: »Danmarks Befolkning og Bebyggelse i Middelalderen«, i A. Schück (utg.): *Nordisk kultur II. Befolkning under medeltiden*. Oslo 1938, s. 1-57.
- Christensen, Aksel E.: »Danmark«, i: G.A. Blom (red.): *Det nordiske syn på forbindelsen mellem hansestæderne og Norden*. Aarhus 1957, s. 55-96.
- Christensen, Bent: »Hvordan er dokumenterne opbygget?«, i B. Christensen et al. (red.): *Esrum Klosters Brevbog*, bd. 2. København 2002, s. 33-41.
- Dahlberg, Torsten: »Das Niederdeutsche im skandinavischen Raum«, in *Wirken des Wort*, 6. Jahrgang (1955/1956). Düsseldorf 1956, s. 193-199.
- Diderichsen, Paul: *Dansk Prosahistorie I*, København 1968.
- Elementaler, Michael: *Struktur und Wandel vormoderner Schreibsprachen*. Berlin/New York 2003.

- Fedders, Wolfgang: »Zur Erhebung historischer Schreibsprachdaten aus der Textsorte 'Urkunde'«, in *Niederdeutsches Wort* 28 1988, s. 61-74.
- Fichtenau, Heinrich: »Forschungen über Urkundenformeln«, in *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung*, Bd. 94 (1986), s. 285-339.
- Fischer, Christian: »Variation und Korrelation im Mittelniederdeutschen. Möglichkeiten und Grenzen der Variablenlinguistik«, in E. Berner et al. (Hrsg.): *Ein Gross vnnd narhafft haffen. Festschrift für Joachim Gessinger*. Potsdam 2005, s. 149-161.
- Frederiksen, Britta Olrik: »Juridisk sprog før 1700«, i *Dansk Sproghistorie* 4. København/Aarhus 2020, s. 11-39.
- Gregersen, Hans Valdemar: *Plattysk i Sønderjylland. En undersøgelse af for-
tyskningens historie indtil 1600-årene*. Odense 1974.
- Hammel-Kiesow, Rolf & Pelc, Ortwin: »Landesausbau, Territorialherrschaft, Produktion und Handel im hohen und späten Mittelalter (12.-16. Jh.)«, i: U. Lange (Hrsg.), *Geschichte Schleswig-Holsteins. Von den Anfängen bis zur Gegenwart*. Neumünster 1996, s. 59-134.
- Hansen, Erik & Heltoft, Lars: *Grammatik over det Danske Sprog* III. København/Odense 2011.
- Hatch, Evelyn & Farhady, Hossein: *Research Design and Statistics for Applied Linguistics*. Rowley/London/Tokyo 1982.
- Heltoft, Lars & Nielsen, Marita Akhøj: »Fra gammeldansk til nutidsdansk«, i *Dansk Sproghistorie* 3. København/Aarhus 2019 s. 129-225.
- Hybel, Nils. 2011: *Danmark i Europa 750-1300*. København.
- Hybel, Nils & Poulsen, Bjørn: *The Danish Resources c. 1000-1500. Growth and Recession*. Leiden/Boston 2013.
- Hørby, Kai: *Velstands krise og tusind baghold* (Gyldendal og Politikens Danmarkshistorie, bd. 5). København 1989.
- Jensen, Jørgen: *Danmarks Oldtid. Yngre Jernalder og Vikingetid 400 e.Kr. – 1050 e.Kr.* København 2004.
- Jørgensen, Peter: *Zum Schleswiger Niederdeutsch. Kritik und Forschung*. København 1954.
- Knudsen, Anders Leegaard: »Latin and the Vernacular in Medieval Legal Documents: The Case of Denmark«, in J. Benham et al. (ed.): *Law and Language in the Middle Ages*. Leiden/Boston 2018, s. 107-127.
- Kunøe, Mette: *En redegørelse for det diplomatariske formelsprog i de ældste danske breve, specielt således som det er bragt i anvendelse i de afkancelliet udfærdigede diplomer i tiden til og med 1406* (Besvarelse af Aarhus Universitets prisopgave i nordiske filologi for året 1961). Aarhus 1961.
- Kunøe, Mette: »Brugen af termen 'skriftsprogsnorm' i dansk sproghistorie«, i: *Norsk Lingvistisk Tidsskrift*, årgang 2, (1984), s. 11-17.
- Lerdam, Henrik: *Danske len og lensmænd 1370-1443*. København 1996.
- Mattheier, Klaus: »Sprachwandel und Sprachvariation«, i: W. Besch et al. (Hrsg.), *Sprachgeschichte. Ein Handbuch zur Geschichte der Deutschen Sprache und ihrer Erforschung*. 1. Halbband (HSK 2.1). Berlin/New York 1984, s. 768-779.

- Mattheier, Klaus: »Das Verhältnis von sozialem und sprachlichem Wandel«, i Ulrich Ammon *et al.* (Hrsg.): *Soziolinguistik. Ein Internationales Handbuch zur Wissenschaft von Sprache und Gesellschaft*. Berlin/New York 1988, s. 1430-1452.
- Mähl, Stefan: *Studien zum mittelniederdeutschen Adverb* (Niederdeutsche Studien, 49). [Diss. Uppsala]. Köln/Weimar/Wien 2004.
- Mähl, Stefan: 'geven vnde screven tho deme holme'. *Variablenlinguistische Untersuchungen zur mittelniederdeutschen Schreibsprache in Stockholm*. Uppsala 2008.
- Mähl, Stefan: »Stockholmer mittelniederdeutsche Briefe und Urkunden des 14. und 15. Jahrhunderts«, in C. Moulin *et al.* (Hrsg.): *Sprache in der Stadt*. Heidelberg 2010, s. 133-145.
- Mähl, Stefan: *Mehrgliedrige Verbalkomplexe im Mittelniederdeutschen. Ein Beitrag zu einer historischen Syntax des Deutschen*. Köln/Weimar/Wien 2014.
- Nedkvitne, Arved: »A post-national perspective on the German Hansa in Scandinavia«, in L. Elmevik & E.H. Jahr (ed.): *Contact between Low German and Scandinavian in the Late Middle Ages*. Uppsala 2012, s. 17-37.
- Nesse, Agnete: *Språkkontakt mellom norsk og tysk i hansatidens Bergen*. Oslo.
- Nielsen, H. 1957: »Corroboratio«, i J. Danstrup (red.): *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder II*. København 2002, s. 595-596.
- Nielsen, O.: *Gamle Jydske Tingsvidner*. Kjøbenhavn 1882.
- Nissen, C. A.: *Forsøg til en middelnedertysk Syntax*. Kjøbenhavn 1884.
- Pedersen, Kathrine Thisted: »Hvor verbet retteligen placeres skal – en undersøgelse af OV-ledstilling i Danske Lov«, i: *Arkiv för nordisk filologi* 127 (2012), s. 145-171.
- Peters, Robert: »Katalog sprachlicher Merkmale zur variablenlinguistischen Erforschung des Mittelniederdeutschen. Teil I«, in *Niederdeutsches Wort* 27 (1987), s. 61-93.
- Peters, Robert: »Katalog sprachlicher Merkmale zur variablenlinguistischen Erforschung des Mittelniederdeutschen. Teil II«, in *Niederdeutsches Wort* 28 (1988), s. 75-105.
- Peters, Robert.: »Katalog sprachlicher Merkmale zur variablenlinguistischen Erforschung des Mittelniederdeutschen. Teil III«, in *Niederdeutsches Wort* 30 (1990), s. 1-17.
- Peters, Robert: »'Atlas frühmittelniederdeutscher Schreibsprachen'. Beschreibung eines Projekts«, i: *Niederdeutsches Wort* 37 (1997), s. 45-53.
- Poulsen, Bjørn: »Hertugdømmets dannelse 700-1544«, i H.S. Hansen *et al.* (red.): *Sønderjyllands historie 1*. Aabenraa 2008, s. 41-186.
- Poulsen, Bjørn: »Late Medieval Migration across the Baltic: The Movement of People between Northern Germany and Denmark«, in L. Bisgaard *et al.* (ed.): *Guilds, Towns, and Cultural Transmission in the North, 1300-1500*. Odense 2013, s. 31-56.
- Rambø, Gro-Renée: *Historiske og sosiale betingelser for språkkontakt mellom nedertysk og skandinavisk i seinmiddelalderen – et bidrag til historisk språksosiologi*. Oslo 2010.

- Sapir, Edward: *Language. An Introduction to the Study of Speech*. New York 1921.
- Sarauw, Christian: *Nedertysk. En Indledning til Sprogets Historie*. København 1926.
- Schöndorf, Kurt Erich: »Zwei- und mehrgliedrige Ausdrücke in mittelniederdeutsch-altschwedischer Übersetzungsliteratur. Eine Fallstudie«, in *Niederdeutsches Jahrbuch* 124 (2001), s. 77-100.
- Seip, Didrik Arup: »Diplomspråk« i A. Karker (red.): *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder* III. 1958, s. 91-97.
- Skautrup, Peter: »Sprogskiftet i danske diplomer i det 14. århundrede«, i *Studier tillägnade Axel Kock (Arkiv för nordisk filologi, tillägsband till band XL, ny följd)*. 1929, s. 342-49.
- Skautrup, Peter: *Det Danske Sprogs Historie* 2. København 1947.
- Thomason, S. G. & Kaufman, T.: *Language contact, creolization, and genetic linguistics*. Berkeley/Los Angeles 1988.
- Ureland, P. Sture: »Einleitung«, in P. Sture Ureland (Hrsg.): *Sprachkontakt in der Hanse. Aspekte des Sprachausgleichs im Ostsee- und Nordseeraum*. Tübingen 1987, s. VII-XXXVII.
- Vogt, Susanne: »Et diploms opbygning«, i F.E. Kramer *et al.* (udg.): *Æbelholt Klosters Brevbog*. København 2013, s. 69-73.
- Weinreich, Uriel: *Languages in Contact. Findings and Problems*. New York/The Hague 1953.
- Weinreich, U., Labov, W. & Herzog, M.: »Empirical Foundations for a Theory of Language Change«, in W.P. Lehmann *et al.* (eds.): *Directions for Historical Linguistics. A Symposium*. Austin/London 1968, s. 95-188.
- Winge, Vibeke: »Zum Gebrauch des Niederdeutschen in Dänemark im Mittelalter«, in Karl Hyldgaard-Jensen *et al.* (Hrsg.): *Niederdeutsch in Skandinavien* II. Berlin 1989, s. 106-115.
- Winge, Vibeke: *Dänische Deutsche – deutsche Dänen*. Heidelberg 1992.
- Winge, Vibeke: »Tysk i dansk forvaltning. Det tyske sprogs rolle i dansk administration fra middelalderen til det 19. århundrede«, i K.P. Pedersen *et al.* (red.): *På gaven foranledning ... En antologi om dansk forvaltningskultur*. København 1995, s. 131-148.
- Winge, Vibeke: »Hanseater og plattysk påvirkning af dansk sprog i senmiddelalderen«, i P. Ingesman & B. Poulsen (red.): *Danmark og Europa i senmiddelalderen*. Århus 1999, s. 326-335.
- Winge, Vibeke: »Deutsch und Dänisch«, in Michael Elmentaler (Hrsg.): *Deutsch und seine Nachbarn*. Frankfurt am Main 2009, s. 1-13.
- Winge, Vibeke: »Tysk«, i *Dansk Sproghistorie* 2. København/Aarhus 2018, s. 401-412.
- Winge, Vibeke: »Tysk og nederlandsk«, i *Dansk Sproghistorie* 5. København/Aarhus 2021, s. 221-234.